

Sayı : 10-11

Sene : 1979 - 1980

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1981

HASAN KÂFÎ EL-AKHİSARÎ VE DEVLET DÜZENİNE
AİT ESERİ
USÛLÜ'L-HİKEM Fİ NİZÂMPL-ÂLEM

Mehmet İpşirli

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı müesseselerinde ve genel durumda bir gerilemenin ve bozulmanın oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu olumsuz gelişme daha ilk andan itibaren dikkati çekmiş, bir taraftan devlet çeşitli yollarla bunun önünü almak için ilgililere fermanlar, adâletnâmeler göndererek veya fevkalâde yetkileri hâiz kimseler görevlendirerek tedbirler alırken bir taraftan da daha erken dönemlerden başlayarak bazı Osmanlı ilim ve devlet adamları eserlerinde meseleleri bütün açıklığıyla ortaya koymağa ve ilgilileri uyarmağa gayret etmişlerdir. Lütü Paşa, Mustafa Âli, Hasan Kâfi, Kitâb-ı Müstetâb müellifi ve Koçi Bey'i bunlar arasında sayabiliriz.

H a s a n K â f î : XVI. asrın ikinci yarısı ile XVII. asır başlarında yaşamış olan müellif çeşitli alanlarda eserler yazmış ve bir çok ilmiye hizmetlerinde bulunmuştur. *Nizâmü'l-ulemâ ilâ hâtemi'l-enbiyâ* adlı eserinin sonunda kendi hayatı hakkında bilgi vermektedir².

1 Hazım Şabanović, Hasan Kâfi'nin hayatı ve eserleri üzerinde etraflı bir araştırma yapmıştır. Burada, gerek hayatı gerek eserleri hususunda bu araştırmadan faydalanılmıştır. H. Şabanović, Hasan Kafi Prušćak, Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964-5, Sarajevo 1969, s. 5-31.

2 Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Ktb. Nr. 753/3 de bulunmaktadır. Müellif burada otobiyografisini vermiştir. Ancak hayatının sonlarına kadar gelmemektedir.

Hasan Kâfi b. Turhân b. Dâvûd b. Ya'kûb ez-Zîbî el-Akhisarî el-Bosnavî, Ramazan 951 (Kasım-Aralık 1544) de Bosna eyâletine bağlı Akhisar (Prusac, Mittelbosnien)'da doğmuş, on iki yaşında iken ilim tahsiline başlamıştır. Memleketinde bir süre okuduktan sonra tahsilini ilerletmek için 1566 yılında İstanbul'a gelmiştir. Çatalca'da tedris görevinden emekli Ali Efendi'ye intisâb etmiş ayrıca Kadıasker Molla Ahmed el-Ensârî, Mevlânâ Bâlî b. Yûsuf ve Mîr Gazanfer b. Ca'fer el-Hüseynî'den ders okumuştur. 1580 yılından itibaren Kâfi mahlasını kullanmağa başlamıştır.

İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra 983/1575'de memleketi Akhisar'a dönerek burada tedris görevine başlamış ve bu sırada çeşitli eserler telif etmiştir. Kendi kaydına göre ilk eseri *Risâle fî tahkîkî lafzî Çelebî*'dir. Daha sonra müderrislikten kadılığa geçerek 1583'de Akhisar kadısı olmuştur.

İstanbul'a mülâzemet için tekrar gelmiş bir süre kaldıktan sonra Sirem kadılığı verilmiştir. Bu arada dersler de veren Hasan Kâfi *Kitâbu semtî'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* adlı eserini yazmıştır.

1000/1591-2 de hacca gitmiş son eserini hacc sırasında Kudüs, Şâm ve Haremeyn ulemâsına ve dönünce Pâyitaht ulemâsına göstermiş, hepsi tarafından beğenilerek buna bir şerh yazması istenmiştir. Bundan sonra değişik yerlerde kadılık yapmış fakat Erdel'de karışıklık çıkması üzerine Akhisar'a dönerek memleketinin talebesine çeşitli dersler okutmuştur.

1004/1596'da *Kitâbu semtî'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* i şerh etmiş ve bu arada meşhur eseri *Usûlî'l-hikem fî nizâmî'l-âlem* i yazmıştır.

4. Muharrem 1005/28 Ağustos 1596 da III. Mehmed'in Eğri seferine katılmak üzere Akhisar'dan sefere hareket etmiştir. Sefer sırasında bu eserini ulemâdan ve devlet erkânından bir çok kimseye göstermiş ve çok beğenilerek, kolayca istifâde edilmesi için türkçeye tercüme ve şerh edilmesi istenmiştir. Mükâfat olarak Müellif'e Akhisar kazası tekaüd tarîkiyle verilmiş ve bölgenin talebelerine ders okutması şart koşulmuştur.

1014/1605'de Vezîriâzam Lala Mehmed Paşa'nın Estergon seferine katılmıştır. Bundan sonra Müellif tamamen kendisini ilim ve tedrise vermiş, daha önce yazmış olduğu bazı eserleri temize çekmiştir.

Nev'î-zâde Atâ'î, Hasan Kâfi'nin Nev-âbâd adıyla bir kasaba vücûda getirdiğini ve burada bir câmi, bir medrese, bir mekteb in-

şâ ettiğini bunları yaşatabilmek için bir çok vakıflar tesis ettiğini ve bina ettiği camiin avlusunda medfûn olduğunu yazmaktadır³.

15 Şa'bân 1025/28 Ağustos 1616 da Akhisar'da vefat etmiştir⁴.

Eserleri: Hasan Kâfi muhtelif konularda eserler yazmıştır, ancak bunların çoğunluğunu fikhî eserler teşkil etmektedir. Konularına göre eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz⁵.

Filoloji

1. *Risâle fî tahkîkî lafzı celebi*
2. *Temhîsu't-telhîs fî ilmî'l-belâğa*
3. *Şerhu temhîsu't-telhîs*

Fıkh

4. *Hadîkatü's-salât fî şerhi muhtasarı's-salât*
5. *Risâle fî hâşiyeti kitâbu'd-da'vâ li Sadri's-şerî'a*
6. *Seyfü'l-kuzât fî't-ta'zîr*
7. *Risâle fî ba'zı mesâlihî'l-fıkh*
8. *Şerhu muhtasarü'l-Kudûrî*
9. *Semtü'l-vusûl ilâ ilmî'l-usûl*
10. *Şerhu semtü'l-vusûl ilâ ilmî'l-usûl*

Kelâm

11. *Ravzâtü'l-cennât fî usûlî'l-î'tikâdât min ilmî'l-keâm*
12. *Ezhârü'r-ravzât fî şerhi ravzâtü'l-cennât*
13. *Nûrî'l-yakîn fî usûlî'd-dîn*

Felsefe

14. *Muhtasarü'l-kâfi mine'l-mantık*

3 Nev'i-zâde Atâ'i, *Hadâ'ikü'l-hakâ'ik fî tekmileti's-şakâ'ik*, İstanbul, 1268, s. 283-4.

4 Hayatı ve eserleri için ayrıca bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, 130; M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 277.

5 H. Şabanović, eserlerini konularına göre ayırmış, her bir eser hakkında bilgi vermiş bulunduğu hütüphaneleri belirtmiştir. Burada onun tasnifi esas alınmıştır. Geniş bilgi için bk. agm.

15. *Şerhu muhtasarı'l-kâfi mine'l-mantık*

Târih

16. *Nizâmu'l-ulemâ ilâ hâtemi'l-enbiyâ*

Siyâset

17. *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem*

Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem : Hasan Kâfi'nin yukarıda verilen eserleri içinde en tanınmış ve üzerinde durulmuş olan eseridir. İsminden de anlaşılacağı üzere eser siyâsetnâme tarzında arabça olarak yazılmıştır. Takdim edildiği kimselerin tavsiyesi üzerine türkçeye açıklamalı olarak tercüme edilmiş ve 1005 yılında tamamlanmıştır.

Müellif eserini yazmak için pek çok kaynakdan istifâde ettiğini bunlar içinde iki tanesinden bilhassa faydalandığını yazmaktadır. Bunlardan birincisi Kâdî Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı tefsiri⁶, ikincisi ise Maḥmûd ez-Zemahşerî'nin *Rebî'u'l-ebrâr* adlı nasihatnâme tarzındaki eseridir⁷.

Usûlü'l-hikem'i aynı asırda yazılmış siyâsetnâme tarzındaki diğer eserlerden ayıran en önemli özellik muhtevasının daha çok Kur'ân-ı Kerim, hadisler ve bazı tanınmış kimselerin sözlerinden yapılan nakillere dayanması, verdiği misallerin de Bosna havalisine ait bir iki örnek dışında Osmanlı öncesi, hatta sık sık İslâm öncesi eski Yunan ve Sasanî devirlerinden alınmış olmasıdır. Hayatlarından veya sözlerinden örnekler verdiği şahıslar arasında İskender, Ardeşir, Yezd Cerd, Bustî, Sultân Mansûr, Hazreti Lokman,

6 Beyzâvî'nin (öl. 1291) iki ciltlik bu tefsiri İslâm dünyasında çok meşhur olmuş, üzerine pek çok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Dirayet tefsirlerinin en güzellerinden olan bu eser Osmanlı medreselerinde tefsir kitabı olarak devamlı okutulmuştur.

7 Zemahşerî'nin (öl. 1144) *Rebî'u'l-ebrâr* adlı arabça eserini Amasyalı Hatib Kasımoğlu Muhyiddin Mehmed (öl. 1533) kısaltarak *Ravzatü'l-ahbâr* adlı eseri meydana getirmiştir. *Meşâ'irü'ş-şu'arâ* müellifi Aşık Çelebi (öl. 1571) bu eseri arabçadan türkçeye tercüme ederek II. Selim'e sunmuştur. (bk. Tarama Sözlüğü, I, LXII). Eser elli «Ravza» dan teşekkül etmektedir. Üniversite Ktb. TY. nr. 1548 de bir nüshası bulunmaktadır.

Hız. Ali, Hız. Ömer, Afrasiyab, Benî Mühelleb, Sehl oğlu Fazl, Amr b. Leys, Molla Fevrî vesâire bulunmaktadır. Osmanlı dönemi büyüklerine yer verilmemiştir.

Eserin bir çok yerinde ifâde bozuklukları bulunmaktadır. Bunların büyük kısmı arabça metnin parça parça tercüme edilmesinden gelmektedir. Devrik cümlelere, cümle içinde tekrârlanan kelimelere rastlanmaktadır. Baş kısımlarda ifâde karışıklığı sık görülürken orta ve bilhassa sonlara doğru düzelmektedir. Bu durum, sonlarına doğru arabçaların azalıp geniş ölçüde türkçe açıklamaların yer almasına bağlanabilir. Eski kelimelere de yer yer rastlanmaktadır⁸.

M u h t e v â s ı : Eser başlıksız bir girişten sonra bir mukaddeme, dört asl ve bir hâtime'den teşekkül etmektedir.

Başlıksız girişte Müellif eserin telif sebebini anlatmaktadır. 980/1572-3 yılından beri peşpeşe gelen felâketlerin gittikçe huzuru bozduğunu yerini karışıklıkların aldığını, bunun sebepleri üzerinde düşünürken bazı gerçekleri tesbit ettiğini yazmakta ve görüşlerini üç noktada toplamaktadır : Birincisi, adâletin tevzii ve ülke yönetiminde yapılan ihmaldir. Bunun sebebi memleketin ve halkın işlerinin ehil olmayan ve dürüstlükten uzak kimselere verilmiş olmasıdır.

İkincisi, devlet idaresinde temel prensiplerden olan müşavere'nin ihmal edilmesidir. Bunun sebebi ise devlet adamlarının kendilerinde büyük bir varlık görerek kibir ve gurura kapılmaları, ulemânın görüş ve kanaatlarına baş vurmadan, hatta böyle bir müşavereyi zül addederek memleket idare etmeleridir.

Üçüncüsü, askerî alandaki düzensizlik, harb aletlerinin kullanılmasında gösterilen ihmâldir. Bu da askerın kumandanından korkmaması ve ona itaatsızlığından ileri gelmektedir.

Bütün bunların temelinde ise rüşvet hastalığı ve kadınların sözlerine uyararak onlara mağlûb olmak bulunmaktadır.

Mukaddeme'de eski sınıflamaya uyularak insanlar dört gruba ayrılmıştır. Birincisi sınıf, pâdişâhlar, vezirler, beğler, beğlerbeğiler ve askerler gibi idareci zümredir. İkinci sınıf ulemâdır. Bunların görevi yazdıkları eserler ve konuşmalar ile emr bi'l-ma'rûf ve nehy

⁸ Dirilmek : yaşamak, ömür sürmek; Yürümek : gezmek, dolaşmak; Eslemek : dinlemek, itaat etmek; Başka : ortaksız, müstakil gibi kelimeler örnek gösterilebilir.

ani'l-münker yapmalarıdır. Üçüncü sınıf, zirâat erbâbıdır. Onlara reâyâ da denilmektedir. Dördüncü sınıf, sanat ve ticaret erbabıdır.

Bu sınıfları görevleri ile birlikte saydıktan sonra önemli bir hususa temas etmektedir. Akıllı ve sâhib-i teklif olduğu halde bu dört sınıfın dışında kalan kimsenin durumu ne olacaktır? Ona göre bu durumdaki kimseleri diğer insanlara yük olmaktan kurtarmak için bu dört sınıftan birine girmeğe zorlamak lazımdır. Bunları kendi hallerine terketmek asla doğru değildir. Hatta daha ileri giderek işsiz, başkalarına yük olan böyle kimselerin bazı filozoflara göre katledilmeleri gerektiğini söylemektedir.

Diğer bir yanlış uygulama ise, belirtilen sınıflardan birinin diğerine geçmesi veya bu konuda zorlama yapılmasının son derece zararlı olduğudur. Müellif kendi zamanını kasederek, düzensizliğin bir sebebinin reâyâ ve sanat erbabının muharebeye zorlanması, böylece şehir ve kasaba halkının işini, sanatını terkederek memleketin harab olduğudur. Bir süre önce birer akçeye alman bazı nesnelere şimdi onar akçeye bulunmaz oldu. Bosna'da bin tarihindan beri ne zaman sefer olsa, seraskerler vilâyete adamlar göndererek akin eken reâyâyı ve sanat erbabını zorla sefere sürürler, bu sebeble kasabalar ekimsiz kaldı.

Birinci asl : Devletin nizam ve intizamını sağlayan hususlar, devlet başkanında bulunması gereken vasıflar ve devlet başkanının riâyet etmesi gereken hususları ihtiva etmektedir. Bunların başında devlet başkanının âdil olması, dürüst kimseleri iş başına getirmesi, ulemâyâ ve ehl-i duâyâ değer vermesi, elinin açık ve vakar sahibi olması, cezâda acele etmemesi gibi hususlar gelmektedir.

İkinci asl : İstişâre, re'y ve tedbîr hakkındadır. Kur'ân'daki istişâre ayetini verdikten sonra bir mukayese yaparak Hz. Peygamber ashâbı içinde en bilgili kişi olduğu halde istişâre etmesi emredilmiştir, burada asıl amaç istişârenin İslâm ümmetine sünnet olduğunun gösterilmesidir demektir. Devlet adamları istişâreyi ulema ile, akıl ve basiret sahibi kimseler ile yapmalıdır.

Üçüncü asl : Harb aletlerinin kullanılmasının vacib olduğu beyanındadır. Silâha ve gelişmiş harb malzemesine sahip olan tarafın üstünlük sağladığını belirttikten sonra yaklaşık olarak elli yıldan beri düşmanın yeni harb aletleri ile galib geldiklerini Hırvat bölgesinde müşâhade ettiğini söylemektedir. Askerin ihmalkârlı-

ğundan, komutanların harbe teşvik etme usulünü bilmediklerinden yakınmaktadır.

Dördüncü asl : Zafer hakkındadır. Hezîmetin sebepleri hakkındadır. Zafer Allah'ın yardımıyla gerçekleşir, ancak komutanların askeri çok iyi yetiştirip, idare etmeleri gerekir. Ulemânın, şeyhlerin, ulu kişilerin dualarını almak, manevî desteğini kazanmak çok şeyi değiştirebilir. Kendi zamanında ise bu zümrenin çok rencide edildiğini, onlarla alay edildiğini bunu ise genellikle Kapıkulu zümresinin yaptığını anlatmaktadır.

Hâtime : Sulh ve ahid hakkındadır. Büyüklerden naklen savaşın zor ve acı, barışın ise emniyet ve rahatlık olduğunu, barış isteyen bir millet ile savaş yapmanın büyük hata olduğunu yazmaktadır. Son olarak ahid üzerinde durmakta, ahdi bozmanın büyük bir hata ve günah olduğunu belirtmektedir.

Üzerindeki çalışmalar : *Usûlü'l-hikem*'in Türkiye'de ve yabancı kütüphanelerde pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Bu durum, eserin Osmanlı toplumunda tanınan ve çok okunan bir eser olduğunu göstermektedir.

Eser, ilk defa taş baskı olarak tab edilmiş, ancak yer ve tarih belirtilmemiştir⁹. Daha sonra sadece türkçe metin biraz tâdil edilerek Tefvik imzasiyle Asır gazetesinde 1287/1870 de tefrika edilmiş, sonra bu tefrika yayınlanmıştır. Ayrıca Ahmed Reşid Paşa tarafından eserin ilâveli bir tercümesi yapılmış ve 1331 de Hicaz vilâyet matbaasında 63 sayfa olarak basılmıştır.

Çok erken tarihlerden itibaren üzerinde durularak fransızca¹⁰, macarca¹¹, almanca¹², sırpca¹³ neşriyat yapılarak inceleme ve kısmî

9 Bu baskı metin hazırlanırken kullanılmıştır. Ancak yer yer imlâ hatalarının ve muhtevâda eksikliklerin olduğu görülmektedir.

10 Garcin de Tassy, Principes de sagesse, touchant l'art de gouverner par Rizwan-benabdoul Ac-hissari, Journal Asiatic, Paris, IV, 1824, 213-226, 283-290.

11 Imre v. Karáczon, Ay Egri Török emlékérat a kormañyzás módjáról. Eger vára elfoglalása alkalmával az 1596, évban irta Molla Haszán elkajáfi. Budapest 1909.

12 L. Tallóczy, Eine Denkschrif des bosnischen Mohammedaners Molla Hasan alkjafi, über die Art und Weise des Regierens. Archiv für slavische Philologie XXXII, 1911, 139-158.

13 Nizam ul-alem (Uredba svijeta) Historijsko-politička rasprava Napisao Hasan Cafi Prušćak, preveo Dr. Saffet-beg Bašagić. Sarajevo 1919, GZM XXXI, 1919, 165-181.

tercümeleri yapılmıştır. Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı'ndan¹⁴ öğrendiğimize göre merhum Profesör Hasan Kâfi ve eserleri üzerinde Paris Üniversitesi'nde doktora yapmış ve *Nizâmü'l-ulemâ ilâ Hâtemi'l-enbiyâ* adlı eserinin tenkitli metnini ve Fransızca tercümesini vermiştir¹⁵.

Ayrıca bir çok araştırmacı tarafından eser kullanılarak iktibaslar yapılmıştır. Bilhassa harb aletlerinin kullanılması ve bunun zarureti üzerindeki görüşleri dikkati çekmiştir.

Hasan Kâfi'nin eserinden başka benzer ismi taşıyan iki ayrı eser daha bulunmaktadır¹⁶. Birincisi Hasan Bey-zâde' (öl. 1636)nin *usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem* adlı eseri olup, tertib, muhtevâ ve verdiği misaller bakımından Hasan Kâfi'nin eseri ile büyük benzerlik göstermektedir¹⁷. Başlangıç kısmından sonra bir mukaddime, dört asıl ve bir hâtime'den teşekkül etmektedir¹⁸.

İkincisi ise İbrahim Müteferrika (öl. 1745)'nin *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-ümem* adlı eseridir¹⁹. Eser bir giriş kısmından sonra üç bâbdan oluşmaktadır²⁰.

Burada verilen metin hakkında bir iki hususu zikretmek faydalı olacaktır.

Daha önce belirtildiği üzere eser çeşitli tarzlarda basılmıştır. Ancak bunların zor bulunur olması ve bilhassa tam olan taş baskı metinde yer yer imlâ ve muhtevâ hatalarının bulunması sebebiyle bazı yazma nüshaların yardımıyla yeni bir metin hazırlamanın faydalı olacağı düşünülmüştür.

Burada, muteber bir nüsha olarak tesbit edilen Topkapı Sara-

14 Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi yayını, Ankara 1978.

15 bk. age., s. XXI.

16 bk. Osmanlı Müellifleri, I, s. 277, not 2.

17 Yukarıda dipnot 7 de zikredilen kaynağı Hasan Beğ-zâde de kullanmıştır.

18 Eser hakkında geniş bilgi için bk. Nezihi Aykut, Hasan Bey-zâde Tarihi, İstanbul Edebiyat Fakültesi 1980, C. I, s. 24-29 (Basılmamış doktora tezi).

19 Eser H. 1144 tarihinde Matbaa-yı Amire'de 48 sayfa olarak basılmıştır.

20 Bâb-ı evvel : Askere vucûb-ı nizâm ve hüsn-i intizâmdan tevellüd eden menâfi' beyânındadır. Bâb-ı sâni : İcmâlen fenn-i coğrafya menâfi' beyânındadır. Bâb-ı sâlis : Mülûk-i Nasârâ ve leşkerlerinin esnâfi ve tarz ve tavr ve tertibleri ve hazar ve seferde ve kıtâl ve cidâlde i'tiyâd eyledükleri kavânin ve merâsim-i harbiyeleri beyân olunur.

yı Müzesi Kütüphanesi Revan kısmı 419 nolu yazmanın²¹ (R) varak numaraları verilmiştir. Matbu metin (M) ve aynı kütüphânedeki Y. 572 nolu yazmadan²² (Y) istifade edilmiş, yer yer (M) ve (Y) nin ifadesi (R) ye tercih edilmiştir. Ancak makale ölçüleri içerisinde kalındığından, bunlar gösterilmemiştir.

Burada eserin tertibi değiştirilmiş, arabça ve türkçe kısımlar birbirinden ayrılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi eser müellifi tarafından arabçadan türkçeye çevrilirken bir bütünlük arzedecek şekilde cümle cümle yapılmayıp, ufak parçalar halinde yapılmıştır. Arabça metinde herhangi bir değişiklik gerekmemekte ancak türkçe metinde bütünlük ve anlaşılabilirliği sağlamak için yer yer takdim ve tehirler yapma zarureti olmuştur.

Metinde eski imlâya riayet edilmiş, ancak transkripsiyon harfleri kullanılmamıştır. Sadece غ ve ق harfleriyle başlayan uzun hecelerde (^) işareti yerine kalın okunuşu sağlamak için «kâdî» ve «gâyet» kelimelerinde olduğu (-) işareti konulmuştur.

USÛLÜ'L-HİKEM Fİ NİZÂMİ'L-ÂLEM*

*Hamd ol Nâsır u Kakhâr'a ki itdi mansûr
Asker-i dîn-i zafer-rehber, küfri makhûr
Hem salât-ile selâm ola Rasûlü'llâh'a
K'eyledi mu'cize-i âliyesi anda zuhûr
Dahi ashâbına ve âl-i kirâmına anun
K'oldı anlar ile bünyân-ı şer'at ma'mûr*

Emmâ ba'd : şol zamân ki Pâdişâh-ı zıllu'llâh ve Şehinşâh-ı âlem-penâh, sultân-ı selâtin-i Rûm ve Arab ve Acem ve hâkân-ı havâkîn-i mülûk-i rikâb-ı ümem, kâli'-i kılâ'-ı kefere-i Üngürüs, kâtı'-ı

21 Tavsifi için bk. F.E. Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu, I, s. 500.

22 Tavsifi için bk. age., I, s. 622

* Farsca beyitlerin okunuşunda yardımcı olan Prof. Dr. Nazif Hoca'ya ve metni okuyarak bazı düzeltmeler yapan Dr. İsmail Erünsal'a teşekkürlerimi sunarım.

nizâ'-ı fecere-i Erdel ve Rus, hulâsa-i selâtin-i Âl-i Osmân, di'âme-i esâtîn-i zemîn ü zamân, ferîd-i devr-i Osmânî, ebü'l-feth-i sâni, Sultân gâzî Mehmed Hân b. Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm Hân b. Sultân Süleymân Hân, *Beyt* :

*Sanmanız kim anı medh idebilür takrîrim
Belki vasfıyle medh almıser tahrîrim*

—*Halledelâhu ta'âlâ hilâfetehu ve ebbede saltanatehu ilâ inkızâ'iz-zamân ve intihâ'i'd-devrân*— hazretleri izzet ve sa'âdet ile ve şevket ve şecâ'at ile kal'e-i Eğri seferine azîmet buyurdılar. Bu, du'â-yı hayrlarında mücidd ü sâ'î olan dâ'ileri dahi mahzâ ibâdet-i [2a] gazâda, belki mahallinde du'âda bulunmak niyetiyle sefer-i mezbûre bile varup, ol feth-i mübîn ve nusret-i dinde ve ol vak'a-i kübrâ ve ma'reke-i uzmâda, ol mübârek gazâda, ol ceng ü vegâda hâk âlûde olup ve du'âda bile bulundum.

Bundan akdem Akhisar'da zâviye-i uzletle münzevî ve kûşe-i vahdetde muntavî iken nizâm-ı âleme müte'allık bir risâle-i latîfe ve mecelle-i şerîfe te'lîf ve tertîb ve tasnîf itmişdim. Bu sefer-i mübârek ü meymûnda hem-inân ve hem-rikâb-ı hümâyûn olan a'lâm-ı ulemâ'-i izâm ve erkân-ı devlet ve a'yân ve vüzerâ'-i kirâm-ı dîvân hazarâtına arz u iş'âr olundukda cümlesi kabûl ve pesend idüp, tahsîn-i belîğ ve ihsân-ı bî-dirîğ buyurmağla, lisân-ı Türkî ile tercüme ve şerh olunup arz olunması evlâ idüğine re'y ü işâret buyurmağın bi-avni'llâhi'l-Meliki'l-mennân lisân-ı Türkî ile şerh u beyân ve izâh u iyân idüp, gayetde vâzıh u âsân olan ta'bîr ile takrîr ü tahrîr eyledim ki a'yân-ı ashâb-ı dîvân ve erbâb-ı eyvân-ı sultâna suhûlet ile istifâde mümkün ü müyesser oldukdan sonra mazmûniyle amel olunup, bi-izni'llâhi ta'âlâ 'âlemde âsâr u semerâtı ve envâr-ı hayr u berekâtı zuhûr eyleye. İnşâa'llâh ta'âlâ.

Yâ Allâh! sana hamd u şükr iderüz. Ey hakikatde mülkün mâliki olan Allâh! mülki istedüğüne virirsin, dahi istedüğünden mülki ayırırısın, ya'nî alursın. Dahi salât ü selâmı senün Rasûl'ün üzerine iderüz, ol ki enbiyânun seyyidi olan Muhammed'dür. Dahi âli, dahi ashâbı üzerine salât ü selâm iderüz, anlarki basar, dahi re'ylere sâhibleridür; mâdâme ki yeryüzi sâbit ola, dahi gökyüzi ya'nî felekler devr eyleye.

Tahkîk Hâlık olan Allâh hazretlerine muhtâc olan kuli, ol ki Akhisarlı Kâfi'dür, Allâh hazretleri ana yardım eylesin, şol umûr-

daki andan yardım talep eyler; dahi ana ayb virür nesnelere anı saklasın.

Şol vaktde ki, hicret-i Nebeviyye târihinün bin dördüncü yılında âlemün nizâmında fesâd ve bozgunluk müşâhede eyledim, dahi Âdem oğlanlarının halleri intizâmında bozgunluk müşâhede itdim, husûsâ ki dâr-ı İslâm'da, ya'nî memâlik-i İslâmiyye'de. Hak ta'âlâ (3a) vâkı' olan halel ve züleli ıslâh eylesün, dahi dâr-ı İslâm memleketlerini kıyâmet gününe değin selâmet üzre eylesün.

Pes bir gice sünnet ve farz olan ibâdâtı edâ itdükden sonra yerleri ve gökleri halk eyleyen Rabbü'l-izzet cânibine kalbimi ve nefsimi döndürdüm. Ya'nî vâkı' olan halel ve zülelün hikmeti ve sebebi olan esrâra vâkıf olmak için teveccüh-i tâm ile teveccüh eyledim. Pes Rabbü'l-izzet hazretleri bana lutfile ilhâm eyledi, ya'nî feyz tarikiyle hikmetlerden bir mikdâr kalbime inzâl ve ilkâ eyledi. Dahi kendi fazlı ve kereminden bana fehm eylemeği müyesser eyledi, şol nesneyi ki ben anı bilür değil idim. Ol ulu hikmetlerden biri budur ki benim kalbime ilkâ eyledi bu kavli-i şerifini ki buyurmuşdur: «Tahkîk Allâh ta'âlâ hazretleri bir kavimde olan ni'met ve âfiyeti tağyîr eylemez ve bozamaz, tâ ki ol kavim kendülerinde olan eyü hallerini ve fi'llerini yaramaz fi'llere ve kem hallere döndürmeyeler.» Ya'nî mâdâme ki bir kavim aralarında hak üzre, adâlet ve istikamet ile mu'âşeret ve mu'âmele eyleyeler. Hak (3b) ta'âlâ hazretleri nizâm ve intizâmlarında olan ni'met ve âfiyetini tağyîr idüp bozamaz. Dahi benim kalbimi ve zihnimi şerh ve keşf idüp küşâde eyledi, Âdem oğlanlarının hallerini fikr idüp, vâkı' olan teğayyürlerinin sebeplerini fikr eylemek için. Pes, şol vaktki Allâh ta'âlâ hazretlerinin latîf avni ile te'emmül ve fikr eyledim; on yıldan dahi ziyâde vâkı' olan zamândan berüde zuhûr iden umûrda fikr eyledim. Bana bu husûsda münkeşif oldı, ya'nî tokuz yüz seksen târihinden berü vâkı' olan ihtilâl ve teşevvüş husûsunda ba'zı vechler ve ba'zı sebepler feth ve keşf oldı. Allâh ta'âlâ hazretleri toğrusını yeğ bilür.

Bu tagayyürât ve tebeddülâtun evvelki vechi, adâletde ihmâl ve tekâsüldür, dahi hüsn-i siyâset ile zabt olunmakda ihmâl olunduğudur. Bu ihmâlün sebebi, umûr-ı nâsı ve mühimmât-ı memleketi ehl olanlara tefvîz eylememekdür, ya'nî mesâlih ve menâsıb nâ-ehle virilmekdendir.

İkinci vechi, müşâverede ve re'y ü tedbîrde terk vâkı' olup, ihmâl (4a) olunduğudur. Bu müsâmaha ve ihmâlün sebebi, ekâbir ve

a'yânda kendüsün görmeklik ve mütekebbirlikdür, dahi ulemânun ve ukalânun musâhabetlerinden arlanduklarıdır. Ya'nî, zamâne ekâbirinün meclislerine ulemâ ve ukalâdan bir kimse gelse ana hakâretle nâzar idüp, anunla musâhabet ve mükâleme eylemeden âr iderler, kande kaldı ki ekâbir-i selef gibi ulemâ ve ukalânun ayaklarına ve meclislerine varup re'y ve tedbîr ve hikmet öğreneler.

Üçüncü vech, asker tedârükünde ve tedbîründe terk ve ihmâl-dür, dahi düşmen ile mukâtele ve muhârebe zamânında yat ve yarak kullanmakta ihmâl itdükleridir. Bu ihmâlün sebebi askerün ümerâdan ve ser-askerlerden korkmaduklarıdır. Andan sonra bu zikr olunan vechlerün ve sebeblerün cümlesine sebep olan, dahi bu bâbda olanun gâyeti ve son ucu, rüşvet alınmak tam'idur, dahi nisâ tâ'ifesine rağbet idüp, sözleriyle amel eylemekdür. (4b)

Pes, bu vücûh ve esbâb bana münkeşif oldukdan sonra Allâh te'âlâ hazretlerine ağlar iken hayr taleb itdîm; dahi zamânun neketlerinden şikâyet ider iken Allâh ta'âlâ hazretlerinden istihâre itdîm. Pes, Hak ta'âlâ, bu bâbda ya'nî bu nizâm-ı âlem bâbında ifâde idici bir muhtasar kitâb yazmağı bana hayrlı itdi; eyle muhtasar kitâb ki nice kelimeleri müstemil ve câmi' ola. Şunculayın kelimelerden ki lafzları muhtasar ve tahtlarında ma'ânî-i kesîre münderic ola; nizâm-ı âlemün ka'idelerini tecdîd itmekde ifâde idici bir muhtasar ola. Dahi bir muhkem kitâb yazmağı hayrlı gördi ki akl sâhiplerinün hâlis sözlerini mutazammın bir kitâb ola. Öyle hâlis sözlerki ma'rifetlerden dahi hikmetlerden ola; ahvâl-i benî Âdem intizâmının binâlarını muhkem eylemekde müfid ve muhtasar ola. Pes, ben bu kitâbı, ya'nî içinde olan hikmetleri ulemâ-i mütekaddimînün kitâblarından, dahi ukalâ' ekâbirinün kitâblarından öğretildim; ale'l-husûs «Tefsîr-i Kâzî»dan ki «Envâru't-Tenzîl» dirler ve «Ravzatü'l-ahbâr» (5a) adlu kitâbdan, ki Allâme Zemahşerî hazretlerinün «Rebî'u'l-ibrâr» adlu kitâbından intihâb olunmuşdur, «Ravzatü'l-ulemâ» dahi dirler. Bu makûle kütüb-i şerifeden istihârâc ve intihâb eyledim. Âlî ve yücerek Allâh ta'âlâ hazretleri bu kitâbı pâdişâhlara, hidâyet ve yardım eylesün, dahi vezîrlere, tarîk-ı müstakîme hidâyet eylesün, dahi âkillere muktedâ vü pîşvâ eylesün, dahi fukarâyâ nusret ve rahmet eylesün. Dahi buna *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem* diyü ad virdim. Dahi bu kitâbı bir mukaddeme ve dört asl ve bir hâtîme üzre tertîb idüp yazdım. Yardım taleb olunacak Allâh te'âlâ hazretleridir, dahi tevekkül anun üzerinedür.

Kitâbun mukaddemesi âlemün nizâmına sebep olan nesnenün beyânındadır. Ol sebep-i nizâm-ı âlem budur ki : tahkîk Allâh hazretleri çünki âlemün bâkî olmasını nev'-i insânun bâkî olmasıyla takdir eyledi, ya'nî, mâdâme ki nev'-i insân bâkî ola, âlem dahi ma'lûm olan vakte değîn, ki yevm-i kıyâmetdür, bâkî ola diyü takdir eyledi. Dahi nev'-i insânun (5b) bakâsını evlâd getürmekle takdir eyledi. Bu evlâd ve nesl ise mu'âşeret ve çiftlenmek ile olur, bu ise olmaz, illâ mâl ile olur, mâl ise olmaz, illâ te'âmül ile olur : ya'nî halk birbiri ile mu'âmele ve alış-viriş itmekle olur. Böyle olıcak, bir üslûp ve ka'ideye ihtiyâc vâkî' oldı, ki ol üslûb ve ka'ide ile ahsen ve âsân vech üzre cemî' zamânlarda nev'-i insânun masâlihi zabt oluna. Pes, böyle ihtiyâc vâkî' olıcak, Allâh ta'âla hazretlerinden ilhâm ve tevfiğ ile âlimlerün eskileri, dahi eskilerün âkilleri Âdem oğullarını dört bölük üzre tertîb itdiler. Dört sınıfdan birini kılıç için ta'yîn itdiler, dahi birini kalem için, dahi birini eken ve biçen için, dahi bir bölüğünü san'at ve ticâret için ta'yîn itdiler. Dahi, bu cemî' sınıflarda tasarruf eylemeği pâdişâhlık ve beğlik itdiler, ya'nî, bu dört bölüğü cümle tasarruf idüp, zabt eylemeği pâdişâhlık diyü ta'yîn itdiler.

Emmâ evvelki sınıf ki kılıç için ta'yîn olunmuşdı, ol sınıfun ehli (6a) pâdişâhlar ve vezîrlerdür; pâdişâhların nâ'ibleridür ki beğler ve beğlerbeğiler ve bunların emsâli zâbitlerdür, dahi sâ'ir mu'âvin olup, kılıca hizmet iden eskerdür. Yâ bunlara mahsûs olan amel nedür? beyânı lâzım olmağla eyitdi ki : pes, bunların üzerine vâcib olan bu dört sınıfun cümlesini zabt itmekdür; dahi adâlet ile, dahi hüsn-i siyâset ile görüp gözetmekdür, ammâ kendüler bildüğü ve istedüğü üzre değil, belki âlimlerün ve âkillerün tedbirleri ve re'yleri ile olmak gerekdür ki hatâ' vâkî' olmaya. Dahi bu sınıf-ı evvele lâzım olan, cümlesinden düşmanı def ve ref itmek için, ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl itmekdür; dahi pâdişâhlara ve beylere sâ'ir lâzım olan nesnelere ile amel eylemekdür. Nitekim beyânı yakında gelir, Allâh ta'âlâ müyesser iderse.

Emmâ ikinci sınıf ki kalem için ta'yîn olunmuşdı, anlar ulemâ' ve ukalâdur, dahi sâlihlerden, dahi za'iflerden sâ'ir du'â sâhipleridür ki cenge kâdir olmayup ancak ibâdet ve du'âya güçleri yete. Ya bunların işi ne olmak gerekdür dersen eydür ki : (6b) bunların üzerine lâzım olan Allâh ta'âlânun emr itdüklerin ve nehy itdüklerin gözetmekdür. Ya'nî, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker gözedüp

i'lâm eylemekdür : kitâblara yazmağla, dahi dil ile rivâyet itmeğle gözetmekdür, dahi şerî'at hükümlerini cümle esnâf ehline yetiştirüp diyü-virmekdür. Dahi bunlara lâzım olan, re'y ve tedbîr ve müşâveredür, dahi dîn ilmini öğretmek, dahi dîne lâzım nesnelere ta'lîm itmekdür, dahi halk-ı âlemi ibâdete kandırmakdur, dahi aralarında hoşluk üzere dirilmeğe kandırmakdur. Dahi cümle halkun eyülüğüne hayr ile du'â itmekdür, dahi pâdişâh olanun eyülüğüne başka niyyet idüp, hayr ile du'â itmekdür; zîrâ pâdişâh olanlar sâ'ir halk-ı âleme göre bedendeki kalb gibidür, sâ'ir bedene göre pes her kaçan ki yürek sağ ve sâlih ola, cümle bedene salâh ve sağlık hâsıl olur.

Emmâ üçüncü sınıf ki ekin için ta'yîn olunmuş idi; onlar ekin ve bağ ve yemiş diken tâ'ifedür. Şimdiki zamânda re'âyâ ve berâyâ dimekle ma'rûf olanlardır. Pes, bunların üzerine lâzım olan (7a) dirilmeğe sebep olan nesnelere, ekin ile ve yemiş ve bâğ dikmek ile, dahi ma'âş için lâzım olan hayvânâtı beslemeğe sa'y eyleyüp çalışmakdur; cemi' esnâf ehline kifâyet eylesün diyü sa'y idün çalışmakdur. Bunların ameli cümle amellerün efdalidür, ilimden ve gazâdan sonra.

Emmâ dördüncü sınıf ki san'at ve ticâret için ta'yîn olunmuş-
dı. Pes, onlar dürlü dürlü san'atlar sâhibleridür, dahi envâ'-ı ticâret bilenlerdür. Pes, bunların üzerine lâzım olan san'atlara mensûb olan umûrdan lâzım olan nesnelere çalışmakdur. Dahi ticârete müte'allık olan mallardan, dahi tüccâr ve ehl-i sanâyî'a münâsib olup halk fâidelenür nesnelere çalışmakdur. Emmâ âkil ve sâhib-i teklîf iken dört sınıftan hâric olan kimesne nice olmak gerekdür dersen : pes bu makûle kimesne ehl-i İslâm hükemâsı katında kendü hâline konmamak gerekdür, belki ibrâm olunup, cebr ile esnâf-ı erba'adan birine ilhâk olunmak gerekdür, tâ ki cümle esnâf ehline muzâyaka olmaya. Emmâ ba'z-ı felâsife hükemâsı katında (7b) bu makûle işsüz ve güçsüz kimesne, ki bî-menfa'at olup yürüye, katl olunmak gerekdür dimişler. Zîrâ cemi' esnâf halkına zahmet olup muzâyaka virir. Selâtin-ı selef zamânlarında —*rahimehümmâ'llâhu ta'âlâ*— bu makûle mu'attal kimesneler her yılda bir kere teftîş olunup, men' olunurlar imiş. Hattâ bu makûle Arab tâ'ifesinün men'i müte'azzir olduğu-yçün «Rûmeli'ne geçmesünler» diyü iskelelerde muhkem yasa olunur imiş. Ol sebebden zamân-ı evâ'ilde diyâr-ı Rûm'da hayr u bereket ziyâde imiş, n'olaydı şimdiki zamânlarda dahi teftîş olu-

nup, halk bî-kesb ü bî-kâr olmakdan men' olunalar idi. Pes böyle olıcak imdi her bir sınıf ehlinün kendülere mahsûs olan amel üzere sâbit ve ka'im olmaları mülk ve saltanatda nizâmı icâb ve iktizâ ider. Ammâ her sınıfun kendüye mahsûs olan amelde ihmâl idüp tekâsül üzere olması nizâmun hilâfını iktizâ ider, ya'nî mülkde ihtilâl icâb ider. Pes bundan ma'lûm oldu, ya'nî bu takdîr-i ka'ide ve tefsîr-i zâbitadan bilindi ki tahkîk lâyük ve münâsib değıldür ki bir sınıf ehli kendü amelinden alunup gayri sınıf ehlinün ameli üzerine cebr ü teklîf oluna. Zîrâ tahkîk bu makûle cebr ü teklîf (8a) ihtilâli ve teşevvüşü icâb ider. Nitekim bu bir kaç yılda ihtilâl ve teşevvüş bu sebep ile vâki' oldu. Re'âyâ ve kurâ halkı ve ehl-i sanâyi' ve kasabât halkı serhadlere sürülüp, muhârebe üzere cebr olunmağla asker olan sipâh ve neferât muhârebede ihmâl idüp, zâbitler tekâsül itmeğle esbâb-ı ma'âş mükedder olup, vilâyetde kaht u galâ bir mer-tebeyeye vardı ki zamân-ı evvelde birer akçeye alınan ba'zı nesne şim-di onar akçeye bulunmaz oldu. Bu re'âyâ ve kasabât halkı muhârebe-ye cebr ile sürülmek kadîmden olmayup, bin bir târihinden bu âna gelince vâki' oldu. Husûsan serhadd-i Hırvat ve Bosna'da târih-i mezbûrdan berü her yıl sefer zamânı olduğı gibi ser-asker olanlar vilâyete âdemler salup, ekin eken re'âyâ ve berâyâyı ve kasabâtda olan cemâ'at-ı müslimîn ve ehl-i hirfeti cebr ile sefere sürmekle, derdmend re'âyâ ekinsiz kalup, kasabât câmi'lerinde cemâ'at ile namâzlar kılınmayup, du'âlar olunmamak ile vilâyetde kaht u galâ ve envâ'-ı belâ zuhûr eylediğinden askerün dahi işleri rast gelmeyüp, firâr ider oldılar.

Mâdâme ki pâdişâhun muhâfazası tertîb-i kadîm üzere ola, ya'nî muktezâ-yı şer'-i şerîf ile zabt idüp, her sınıf ehlini (8b) kendü 'amelinde sâbit ve ka'im eyleye, mülk ve saltanatı nizâm cihetinden ziyâde olur, dahi Âdem oğullarınun halleri intizâm cihetinden ziyâde olur, dahi pâdişâhlık kuvvet cihetinden ziyâde olur. Ammâ kaçan ki bu üslûb-ı kadîm ri'âyet olunmakda ihmâl vâki olsa dahi bu tarîk-i mergûb himâyet olunmakda ihmâl vâki' olsa mülk ve saltanata fesât sirayet ider. Dahi dört cânibden pâdişâhlığa za'f sirâyet ider; gâh olur ki saltanatun âhara intikali icâb ider. Yâ Allâh! İslâm memleketlerini ihtilâlden sen sakla. Yâ Râb! vâki' olan ihtilâli ref' idüp, şimden sonra sakla; dahi yâ Rab! devlet-i Osmâniyeyi âhara intikali icâb ve iktizâ iden nesnelere siyânet idüp,

me'mûn eyle, kabûl eyle bu du'âmızı ey celâl ve cemâl sâhibi olan Allâh.

Dört asıldan evvelki asıl, pâdişâhlığın nizâm ve intizâmına sebep olan nesnelere beyânındadır, dahi pâdişâhlık bir silsile ve bir nesilde sâbit olup, mümtedd olmağa sebep olanun (9a) beyânındadır. Bu hususta baş olan sebep adâletdür, ya'nî cümleden ziyâde i'timâd olunacak sebep adâletdür, dahi hüsn-i siyâsetdür. Allâh ta'âlâ Kur'ân-ı azîmde buyurdu : Tahkîk Allâh ta'âlâ hazretleri adl ile dahi ihsân ile emr ider. Ya'nî adâlet eylemeğe, dahi ihsân eylemeğe buyurdu. Bu âyet-i kerîmenün tefsîr-i şerîfinde ra'iyet ve pâdişâh hakkında hayırlu cemî' umûr münderic olur. Hazret-i Rîsâlet-penâh —Allâh ta'âlâ hazretlerinin selâmı anun üzerine ola— buyurdılar : Allâh ta'âlâ hazretleri gök yüzün üç nesne ile müzeyyen eyledi : güneş ile, dahi ay ile, dahi yıldızlar ile; dahi yer yüzün üç nesne ne müzeyyen eyledi : ehl-i ilm olanlar ile, dahi yağmur ile, dahi âdil pâdişâh ile. Rasûl '*aleyhi's-selâm* buyurdu : Adâlet itmek dîndendir, dahi pâdişâhun kuvvetinden olur. Dindi ki bir kimsenin, ya'nî bir pâdişâhun yâ bir zâbitün ki siyâseti ve gözetmesi hoşca ola, riyâseti ve pâdişâhlığı sebât üzre olup, dâ'im olur. Ya'nî beğlik ve pâdişâhlık (9b) tamâm olmaz, ya'nî kemâl bulmaz, illâ hüsn-i siyâset ile kemâl bulur.

Dinür ki pâdişâhlığın sebâtı adl iledür. Ardeşir Babek adlu bir pâdişâh dimiş: Kaçan ki bir pâdişâh adl eylemeden yüz çevirse, ol pâdişâhun taht-ı hükümetinde olan halk ana mutî' olmaktan yüz çevirirler, ya'nî isyâna yüz tutarlar. Ardeşir Babek'den nakl olunur ki dimiş : Pâdişâhlık ve sultânlık olmaz, illâ erler ile olur, ya'nî asker ile olur, asker ise olmaz, illâ mâl ile olur, mâl ise olmaz, illâ vilâyet ma'mûr olmak ile olur, vilâyet ise ma'mûr olmaz, illâ adâlet ile dahi hüsn-i siyâset ile ma'mûr olur. Me'âl-i kelâm budur ki pâdişâhlık olmaz, illâ adl ile, dahi hüsn-i siyâset ile olur. Dindi ki : ma'mûrluk olmaz, illâ şol yerdeki pâdişâh adl eyleye. Dindi ki : pâdişâhların devlet ve izzeti adl içindedir. Dindi ki : pâdişâhların hayırlısı fi'linde ve kasd u niyyetinde hoşca olandır, ya'nî ihsân üzre olandır. Dahi asker arasında, dahi sâ'ir ra'iyet arasında adl eyleyendir. Yezd Cerd nâm (10a) pâdişâh bir hakîm ve dânyaya su'âl itdi : Pâdişâhlık ve mülk ne ile ıslâh olur. Ol hakîm cevâb idüp eyitdi : Pâdişâhlığın ıslâhı ra'iyete rıfk eylemekledür. Dahi re'âyâda

olan rüsûm ve hukûkî cebr eylemeksizin almak iledür. Dahî pâdişâh ra'îyyete kendüsin adl ile sevdirmekledür. Dahî vilâyetde olan yolları emîn dutmak iledür. Dahî zâlimlerden mazlûmlarun hakların alıvirmekledür. Abdullâh b. Tâhir nâm pâdişâh meşâyih-i ulemâdan birine su'âl itdi : «Ne kadar zamân bu devlet ve saltanat bizde kalur, ya'nî bizim silsilemizde eğlenür». Ol şeyh cevâbda eyitdi : «Mâ-dâme ki siz ve neslinüz adâlet üzre ola, pâdişâhlık devleti ka'im ve sabit olur», *'Inne'llâhe lâ yugayyirü mâ-bi-kavmin hattâ yugayyirü mâ-bi-enfûsihim'*, ya'nî bu âyet-i kerîmeyi okudı, ki ma'nâsı beyân olundı. Dindi ki her kimse ki gafleti uzana, ya'nî ziyâde ola, ol kimsenün devleti zâ'il olur. Dindi ki pâdişâhlardan gâfil olan şol pâdişâhdur ki anda iki haslet ve huy cem' ola : Bir haslet lezzetlere, ya'nî zevk ve safâya (10b) düşüp dalmakdur. Dahî ikinci haslet farzları zâyî ve fevt eylemekdür.

Ukalâdan ba'z dimiş : Akl gibi hâfız ve gözci olmaz, dahî gerçeklik ve doğruluk gibi yardım olmaz. Dindi ki adl i'timâd olunacak bir hisardur ki bir muhkem tağ başında ola. Anı su yıkamaz, dahî anı mancınık ve top yıkamaz. Muhassıl-ı kelâm budur ki âdil olan pâdişâha düşmen bir hâl ile zafer bulamaz. Âdil olan pâdişâh Allâh hazretlerinün avni ve yardımıyla saklıdur, dahî Allâh'ın nazarıyla hirâset olunmuşdur. Dindi ki şol zamânki Nûşirevân öldi, tabutını cümle taht-ı hükûmetinde olan vilâyetinde gezdürüp dolandırdılar. Ve bir nidâ idici «Her kimin ki üzerimizde bir hakkı var ise gelsün» diyü nidâ ider iken, pes memleketinden bir kimse bulunmadı ki Pâdişâh'un üzerinde bir akçe hakkı ola. Geliniz görüniz ne acib kıssadur bu. Tahkîk bu kıssada ulu gayret vardur, İslâm pâdişâhlarına, dahî beğlerine ulu ibret vardır, eğer fikr ider olsalar. Zira, Nûşirevân âteş-perest bir kâfir iken adâletde bu mertebede olıcak İslâm pâdişâhlarına nice ulu gayret ve ibret olmasun ki adl eylemede bir kâfirden ziyâde olmağa heves eylemeyeler acebden acebdür.

Andan sonra, ya'nî pâdişâh olan tamâm adâlet eylemeğe kasd idüp, mukarrer itdükden sonra evvelâ nice eylesün dîrsen, eydür ki : Pâdişâh olana, lâbüd ve lâzım olan budur ki, her işi ve maslahatı ehline tefvîz idüp ısmarlaya. Nitekim Allâh ta'âlâ hazretlerinün kavli-i şerîfleri bu ma'nâyâ işâret ider ki buyurmuşdur : Tahkîk Allâh ta'âlâ size emr ider ki emânetleri ehline teslîm idesiz. Yoksa söyle ki pâdişâh olan her işi müstahakkına tefvîz eylemeye, müstahak olanların pâdişâh üzre kalbleri ve hâtırları bozulup münkesir

olur. Pes, umûr ve mesâlih-i pâdişâhîde olan halel ve teşevvüş menâsıb ehline virilmediğinden vâki' oldı. Zirâ bir pâdişâha nice bin âlim ve nasîh azdur, ammâ bir düşmen çokdur. Fuzâlâ-i selefden İbn-i Rûmî adlu bir fâzıl nazm idüp dimiş. Nazm : (11b)

*Bir âdeme bin dost ve bin yâr çok değıldür,
Ammâ bir yalnız düşmen çokdur bir âdeme.*

[Hazret-i Rasûl buyurdı] : Bir hâkim ki bir kimseyi bir işe ve bir mansıba mevlâ eylese, hâlbuki taht-ı hükümetinde ol kimseden evlâ kimse bulunsa, tahkîk ol hâkim Allâh ta'âlâ hazretlerine ve Rasûli'ne ve cemâ'at-ı Müslimîn'e hıyâmet itmiş olur. Dindi ki : kaçan le'im olanlar seyyid olsalar, ya'nî re'is ve evlâca nasb olunsalar, asl ve merdüm olanlar helâk olur. Kaçan alçak olan mürtefi' olsa, ya'nî yüce mertebeye vâsıl olsa, yüce asıllu olan alçağa düşer. Kaçan, erzel olanlar beğ olsalar, evlâ ve efdal olanlar helâk olurlar. Şerîr olanların devleti, ya'nî devlete vâsıl olması eyülerün mihnetidür, ya'nî eyülere nikbet olur.

Ekrem olanların devlete vâsıl olması ulu ganîmetlerdendir. Buzr Cumhur nâm hakîme su'âl olundu : «Sencileyin hakîm ve dânâ Âl-i Sâsân arasmda var iken ne keyfiyet ile ve ne sebep ile umûr-ı saltanatları muztarib olup pâdişâhlık ellerinden çıkdı» diyü su'âl olundu. Buzr Cumhur hakîm eyitdi : «Âl-i Sâsân âmillerinün, ya'nî beğlerinün ve vezîrlerinün küçükleri ile yardımlanur (12a) oldılar, emellerün ve maslahatların büyükleri üzre; ya'nî saltanatun umûr-ı mu'azzamasını küçükleri, ya'nî müstahak olmayup kâdir olmayanlara ısmarlayup i'timâd ider oldılar. Pes Âl-i Sâsân'un umûr-ı râci' oldı, bir nesneye ki râci' oldı, ya'nî pâdişâhlıkları bozulup elden çıkdı ve olan oldı». Bu zikr olunan cevâbda şimdiki zamânda azîm tenbîh ve işâret vardır. Âl-i Osmân hazretlerine —Allâh hazretleri devlet ve saltanatların mü'ebbed eylesün, zamân dükenince ve devrân munkarız olunca, ya'nî dünyâ turdukça tursunlar.— *Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn*. İşâret ve tenbîh budur ki manâsıb-ı âliyyenün ta'yîn ve taklîdi ve tuğrâ-i garranun takrîr ve tesvîdi kadîmden âsitâne-i sa'adetlerine meşrût ve zât-ı şerîflerine mahsûs iken zuhûr-ı ihtilâl-den [berî] ulu mansıblar virilüp, tuğrâ yazmağa ruhsat virilüp, menâsıb-ı âliye ve umûr-ı mu'azzama kâdir olmayanlara virilür oldı; bu bir emr-i hatarnâk ve ma'nâ-yı vehimnâkdur ki mâ-verâsında havf-ı azîm vardır. Hemân Allâh ta'âlâ hazretleri uslûb-ı kavîm ve kânûn-ı

kadim ile amel olunmağa hidâyet ve inâyet eyleyüp sonunı hayr eyleye.

Andan (12b) sonra pâdişâh olana lâbüd ve lâzım olan budur ki : bir âkil ve dâna ve her işi ıslâha getirici vezîr ihtiyâr ve intihâb eyleye. Zîrâ tahkik vezîr olan kimse kaçan ki sâlih ve eyü olsa pâdişâh veya pâdişâhlık eyülük üzre olup, cemî'-i umûr nizâm ve intizâm üzre olur. Ammâ kaçan ki vezîr olan fâsid olsa, pâdişâh veya pâdişâhlık fâsid olur, cemî'-i umûr muhtell olur. Yâ Allâh! sen her bir vezîr-i sâlih ve sâhib-tedbiri salâh üzre sâbit ve kâ'im eyle.

[Hazret-i Peygamber buyurdu] : Kaçan ki Allâh ta'âlâ hazretleri bir pâdişâh hakkında hayr murâd eylese ol pâdişâha bir vezîr-i sâdik müyesser ider. Eger pâdişâh emr-i mühimmi unudur ise vezîr hâtırına getirüp anar, eğer pâdişâh hâtırına getirüp anar ise, vezîr husûlüne sa'y idüp mu'âvenet ider. Ammâ kaçan ki Allâh ta'âlâ hazretleri bir pâdişâh hakkında şunun gayrini murâd eylese, ya'nî hayr murâd eylemese, ol pâdişâha bir yaramaz vezîr virir. Eğer pâdişâh bir mühimmi unudur ise, vezîr anı anmaz ve eğer pâdişâh anar ise vezîr husûlüne sa'y itmez ve mu'âvin olmaz.

Dindi ki pâdişâhı su'âl idüp sorma ki pâdişâh kimdür, yâ nicedür, belki nazar eyle vezîr kimdür ve nicedür. Zira pâdişâh ona göre olur. (13a) İskender'ün bir vezîri var idi. Çok müddet ana vezîrlik idüp, lâkin anı bir ayb üzre tenbîh itmiş değil idi. Pes bir gün İskender ol vezîrine didi : Hidmetine, ya'nî vezîrliğine ihtiyâcım yokdur, ya'nî böyle vezîrliğin bana gerekmez. Zira tahkik ben insânım, insân ise hatâ ve nisyândan ve aybdan hâlî olmaz. Ya'nî bu kadar zamânda benden ne kadar ise hatâ sâdir olmuşdur. Eğer bu kadar zamânda benim hatâ ve nisyânıma vâkîf ve muttali' olmadın isen, pes câhil ve ahmak imişsin. Eğer hâd vâkîf olup sêtr itdün isen, pes sen hâ'insin. Zira toğruluk üzre vezîrlik itmemişsin. Dinürki vüzerâdan emîn olan şol vezîrdür ki pâdişâhlara nasihatde sadâkat üzre mukarenet eyleye. Dahi bunlardan hâ'in olan şol vezîrdür ki pâdişâhlara müdârât ile ve iki yüzlülük ile mukarenet eyleye.

Andan sonra pâdişâh olana vâcib ve lâzım olan budur ki ulemâyaya ve sulehâyaya ve du'â ehline ta'zîm ve ikrâm eyleye. Dahi bunların kalblerini ihsân ve in'âm itmekle kendüye cezb eyleye. (13b) Dahi bunların du'âları ile, dahi re'y ve tedbîrleri ile yardımlana, bunların sözlerine ziyâde i'tikâd ve i'timâd eyleye gayrinün sözle-

rinden. Zîrâ ulemâdan hîle ve hıyânet vâkı' olmaz, dahi bu âna gelince pâdişâhlar hakkında ulemâdan bir türlü hıyânet işidilmedi hergiz. Zîrâ tahkîk ulemâ peygamberlerün vârisleridür, dünya ve âhiretün salâhına sebebdür. Nitekim peygamberler sebep oldıysa, ya'nî herbir asrun ulemâsı ol asrun peygamberleri mesâbesinde olup, umûr-ı dîn ve dünyâ ve âhireti ıslâh için gelmişlerdür. Dinür ki, tahkîk bu dünyâ dört nesne ile turur : Biri ulemânun ilmiyle, ikinci pâdişâhların adliyle, üçüncü sâlihlerün ibâdeti ve du'âsiyle, dördüncü cömertlerün ihsânı ile. Hazret-i Risâlet-penâh *-aleyhi selâmu'Ulâh-* buyurdu ki : «Ulemânun yüzlerine nazar idüp bakmak ibâdetdür». Dahi Peygamber *-aleyhi's-salâtu ve's-selâm-* buyurdu ki : «Âlimlerün mürekkepleri kıyâmet gününde şehîd olan gazîlerün kanlarıyla vezn olunur, hiç biri birinden ziyâde gelmez». (14a) Dindi ki pâdişâhların hayırlısı şol pâdişâhdur ki âlimlerün meclislerine hâzır ola. Dahi âlimlerün şerlûsi şol âlimdür ki pâdişâhların ve beğlerün meclislerine zarûretsiz hâzır ola. Dinür ki pâdişâhların hayırlısı şol pâdişâhdur ki taht-ı hükûmetinde olan halkun gönüllerinde heybeti mukarrer olduğı gibi beş nesne ile muhabbeti kalblerinde mütemekkin ola : Biri şeriflerine ikrâm eylemekdür. İkinci, za'iflerine merhamet eylemekdür. Dahi üçüncü, düşmanlarınun şer ve zararların men' ve def' eylemekdür. Dahi dördüncü, mazlûmlarına yardım eylemekdür. Dahi beşinci, âyende ve revende yolların emîn eylemekdür. Bu beş nesne ile mukayyed olan pâdişâhun muhabbeti re'âyânun kalbinde mütemekkin olur.

Dahi pâdişâh olana eli açık olmak lâzımdur. Ya'nî ihsân ve in'âm üzre olmak lâzımdur. Zîrâ tahkîk halk ona mütâba'at itmezler, illâ dünyevî garaz ile, ya'nî ihsân ve in'âm ricâsiyle kul olup tâbi' olurlar. Lâkin ihsân ve in'âmı yalnız bir tâ'ifeye mahsûs olmak gerekdür. (14b) Zîrâ pâdişâhlık yalnız bir tâ'ife ile olmaz, belki askere ve ulemâyâ ve hükemâyâ ve bülegâyâ ve fukarâyâ ve ehl-i san'ate mevküfdür. Ya'nî pâdişâhlık cemî' esnâf ile olur. Nitekim mukaddeme-i kitâbda beyân olundu. Dindi ki Âdem oğlanı ihsânun kullarıdır; ya'nî insân ihsân idenün kulıdır. Ukalâdan ba'zı dimiş : aceblerüm ol kimesneye ki malıyle kullar satun alur, niçün âzâd ve hür olanları eyü fi'illeriyle satun almaz, ya'nî niçün ihsân ve lutf eylemekle halkı kendüye kul eylemeğe sa'y eylemez. Nitekim dimiş, *Beyt* :

*Kerem pîşe kün ki âdemî zâd sayd
Be-ihsân tuvân kerd u vahşî be-kayd*

İmâm-ı Şâfi'î hazretleri demiş, nazm : Hür olanlara ihsân eyle, boynulara mâlik olursun. Ya'nî, eğer ihsân idersen sana ihtiyârlarıyla kul olurlar. Kerîm olanların hayırlu ticâretleri, hür olanların rikâbını kesb eylemekdür. Ya'nî ihsân ile ihtiyâr kulların satun almakdur.

Hazret-i Ali -Allâh ondan râzı ola- buyurmuş : «Hazînelerün ah-seni ve a'lâsı gönüllerün muhabbetidür». Şol kimse ki mâlını saklaya, kendüye yâr olanları zâyî' ider. Ya'nî askerden hazîne ve mâlî saklı olup, memnû' olıcak asker yâr olup cenk eylemez. Nitekim dinmiş, Beyt : (15a)

*Çü dârend genc ez sipâhî derîğ
Derîğ âyedeş dest burden be-tîğ*

Hazret-i İskender'e dindi : «Niçin mâlî ve hazîneyi çoğaltmazsın nitekim pâdişâhlar çoğaldurlardı». Pes İskender cevâbda eyitdi : «Benüm hazînelerüm askerüm yoldaşlarumdur, ben mallarımı askerüm içinde hazîne idüp saklaram, evler içinde koyup saklamazam». Nitekim dinmiş, Beyt :

*Hemân bih ki leşker be-cân perverî
Ki sultân be-leşker küned serverî*

Bir kimsenün ki ihsânı olmaya anun ihvânı olmaz, ya'nî ona kimse mu'âvin ve yâr olmaz. Ve hem âdemün şerefi ve izzeti ihsân ve salâh iledür. Nitekim dinmiş, Beyt :

*Şeref-i merd be-cüdest ve kerâmet be-sucûd
Her ki in her du nedâred ademeş bih zi-vucûd*

Fudalâdan Ebü't-Tayyib adlu bir fâzıl demiş, :
Kimün için mâlî ve dünyâyı taleb idersin, ya'nî mâlî niye kazanursın, çünki ol mâl ile, dostun sürûrî, yâ düşmânun yaramazlığı murâdun olmaya. Yâ'nî mâlî neylersin, çünki mâl ile dostlarına bir iyilik yâ düşmanlarına bir kahr eylemiyesin. Tahkîk güzel demiş şol kimse ki demiş : Sâlsâlden ya'nî âdem oğlanından (15b) murâd ve maksûd olan ef'âl-i hasenedür. Âdem oğlanı fi'li sebebi ile mezmûm olur ve fi'li sebebi ile mahmûd ve memdûh olur. Tahkîk insânî

dört nesne refi' ider, ya'nî yüce mertebeye yetiştirüp makbûl eyler : Biri ilmdür, biri hilmdür, biri fi'l-i hüsnüdür, biri cömertliktür. Büstî nâm fâzıl dimiş : «Kaçan ki bir pâdişâh hibe sâhibi olmaya, ya'nî bahşış virici olmaya sen anı terk eyle. Zîrâ anun devleti gider, ya'nî devleti çok zaman olmaz zâ'il olur. Ol Büstî dimiş : Her kimse ki mâl ile cömertlik eyleye, halk ana meyl ider. Mâl ise insânun seytânıdır. Her kimse ki hayrı men' idici olup, kimseye bir iyiliği olmaya ol kimsenün hakikatde kardaşları ve dostları olmaz. Ya'nî kimse ona yâr olmaz. Her kimse ki yüce himmetler pâyelerine çıka, ya'nî yüce himmetlü ola, ümmetlerin gözine azîm olur. Ya'nî halk-ı âleme azîm görünür. Nitekim dimişler, *Beyt* :

*Himmet-i büleñd er piş-i Hudâ vu halk
Bâşed be-kadr-ı himmet-i tû itibâr-ı tû*

Kimin ki himmeti yüce ola kıymeti çok olur, ya'nî makbûl-i âlem olur. Ukalâdan ba'zı dimiş : Sâ'ir halka göre pâdişâh olan, sâ'ir yere göre tağ gibidür. (16a) Pes, lâzımdur ki pâdişâh ehl-i vakâr ola, dahi halîm olup, gazabnâk olmaya, dahi sabr idici ola, dahi emîn ola, bir kimsenün ukubetine acele idici olmaya. Kaçan ki anun hakkında bir nesne işide, ya'nî bir kimesnenün hakkında bir yaramaz nesne işitdüğü gibi ukubetine acele itmeyüp sabır eyleye. Yohsa böyle olmaz ise kimse andan emîn olmaz. Ya'nî şöyleki, bir nesne işitdüğü gibi fi'l-hâl ukubetine sa'y eyleye, kimse ana i'timâd itmeyüp emîn olmaz, belki herkes nefret ider. Pes ra'iyetün kalbleri fâsid olur anun hakkında. Ya'nî cümle taht-ı hükûmetinde olan halk nefret idüp pâdişâhdan ürkerler.

Kaçan ki, pâdişâh babası yerine geçüp pâdişâh olsa vâcib olan budur ki babasının hayrhâhlarını ve dostlarını mükerrerem ve mu'azzez duta. Zîrâ muhabbet ve adâvet ve buğz tevârüs ider, ya'nî evlâda intikâl idüp, dostun evlâdı dahi dost olur, düşmanım evlâdı dahi düşman olur. Zîrâ tahkîk babası dostları olanlar pâdişâh ile bir yaramazım arasını hâlî komazlar, ya'nî pâdişâha zarar ve bir mekrûh nesne lâhık olmakdan sıyânet iderler. Dahi (16b) dostları üzre, hâdis olan kimesneleri takdîm eylemeye, tâki kalbleri anun üzerine bozulmaya. Belki pâdişâha lâzım budur ki mutlakâ hâdis olup, tazeleriyle hergiz mücâleset eylemeye, ya'nî ihtilât eylemeye. Dindiki hâdis ve tâzeler ile mücâleset dînün fesâdıdır, belki kadîmden olan dostlar ile ve pîrlere ile ihtilât eyleye.

Bu fasl pâdişâhların devletlerine zarar ve noksân getirecek nesnelere beyânındadır.

Pâdişâhun devleti geriye dönmesinin nişânı, ya'nî pâdişâhlığa zarar ve noksân getürüp zevâline alâmet tâzeleri ve hâdis olanları kendüye vezîr ve musâhib idinmekdür. Dahi umûrun âkıbetlerine nazar itmeyüp, i'tibâr ve fikr itmeyenleri vezîr idinmekdür. Dahi zevâl-i devlet ve saltanate bir alâmet budur ki: Kendü dostlarını incitmeğe başlamakdur. Zîrâ mutlakâ halka cefâ ve zulm zevâl-i saltanata sebebdür, kande kaldı ki dostlarına ola. Nitekim dinmiş,
Nazm :

*Ne kuned cevri pişe sultânî
Ki ne-yayed zi-gurk çübânî
Pâdişâhî ki tarh-ı zulm efkened
Pây-ı dîvâr-ı mülk-i hîş be-kened*

Dahi bir alâmet budur ki vilâyetinin harâc-ı â'idesi pâdişâhluğun me'ûneti, kadrinden eksik gele, (17a) ya'nî dahli harcına ve fâ itmeyüp eksik olmağa başlaya. Dahi bir alâmet budur ki, bir kimesneyi kendüye yakîn eylemesi, yahud bir kimesneyi kendüden ırak eylemesi kendü havâsı-içün ola, re'y için olmaya. Ya'nî azl ve nasbı ve red ve kabûli bir re'y ve maslahat için olmayup mücerred kendü havâsı muktazâsıyla ola. Dahi bir alâmet budur ki kendüye nasihat iden ulemâyâ ihânet eyleye, ya'nî ulemâyı tahkîr eylemeğe başlaya. Dindi ki pâdişâhluğun tersine dönmesinin nişânı, vilâyetinde tâ'ûn çoğalmak ve ma'mûrluk az olmakdur.

Dinür ki üç nesne pâdişâhlığa helâklîği çeküp getürür: Biri budur ki lezzetler ve arzular pâdişâhun aklına havâle ve gâlib ola, ya'nî zevk ve safâ hevâsı aklına gâlib olup, sâ'irin tedârükden kala. İkinci budur ki vezîrlere birbirine hased eyleyeler, ki bu re'ylerin muhâlif olmasın iktizâ ider. Üçüncü budur ki, asker düşman ile tokuşmakdan yüz çevirüp i'râz eyleye ve gazâ umûrmda birbirine itâ'at ve nasihatı terk eyleye, ya'nî birbirin eslemeye. Zevâl-i saltanatun ekser zâhir alâmeti şerî'at-ı şerife ahkâmı ile amel olunmamakdur. (17b) Dahi şerî'at ahkâmını tenfiz ve icrâ itdürmeğe mukayyed olmayup kayırmamakdur. Dahi zevâl-i saltanate en yakîn alâmet budur ki askerden zulm galebe eyleyüp şâyi' ola, ya'nî asker zulm eylemeğe başlayup zabt olunmakdan kala, dahi kimse bu asker itdüğü zulmi def' eylemeğe kayırmaya.

Böyle olacak bir pâdişâhun taht-ı hükûmetinde bu makûle alâmetler peydâ olup zuhûr eylemeğe başlayacak nice eylemek gerektür dirsen eydür ki : Kaçan ki bu makûle alâmetlerden bir nesne pâdişâhdan sâdir olsa, yâhud memleketinde zuhûr eylese, vezîrler dahi ehl-i ilmler üzre vâcib olur ki fi'l-hâl pâdişâha i'lâm idüp arz ideler. Yâ pâdişâha ne lâzım olur dirsen eydür ki : Dahi pâdişâh üzre farz ve vâcib olur, ihmâl itmeyüp def' eyleye ve tedârük eyleye. Yohsa el-iyâzü bi'llâh ihmâl eylese, saltanate zevâl ve zarâr teveccüh idüp, nikbet hücum itdükden sonra, az vâkı' olurki def' olup, bu makûle gussa ve belâ redd olunmak mümkün ola. Ya'nî zevâl-i saltanat nişânları ki zuhûr eylemeğe başlaya, fi'l-hâl def'ine sa'y idüp çalışmak gerektür, yohsa mümtedd ve müstedd oldukdan sonra def'i güç olur.

Ashâb-ı Rasûlullâh'dan (18a) İbn-i Abbâs hazretlerinden -Al-lâh râzî ola- hadîs rivâyet olunur ki : Bu hadîs-i şerîfi isnâd ile rivâyet idüp buyurmuş, hazret-i Risâlet-penâh *-aleyhi's-selâm-* buyurdu : Tahkîk, namâzların terk olunup, şehvâte tâbi' olmak kıyâmet alâmetlerindendir. Ya'nî ehl-i İslâm arasında beş vakt namaz terk olunup, halk şehvât ve hevâya tâbi' olmak kıyâmet yakın olmanın nişânlarındandır. Dahi pâdişâhlar hiyânet üzre olup, vezîrler fîsk üzre olmak kıyâmet nişânlarındandır. Risâlet-penâh böyle buyurdukda pes hazret-i Selmân *-Radıya'llâhu anh-* yerinden sıçradı, dahi didi : Babam ve anam sana kurbân olsun yâ Rasûlallâh! bu didüğün haller elbette olacak mıdır? Evet yâ Selmân bu haller olsa gerektür. Ol hâller vâkı' oldukda mü'min olanun kalbi suda tuz eridiği gibi erir. Kâdir olamaz ki tağyîr eyleye; ya'nî bu halleri def' ve men'ine kâdir olmadığından gam ve gussadan erir. Tekrâr hazret-i Selmân ta'accüb idüp, bu olsa mı gerek didi. Buyurdu ki Evet yâ Selmân, tahkîk ol günlerde halkun hor ve zelîl-reki (18b) mü'mindir, ya'nî mü'min olup salâh ve diyânet üzre olan kimesne aralarında zelîl olsa gerektür. Aralarında havf ve sükût ile yürür, eğer söylerse anı yerler, ya'nî bu hallerinden ötürü halk sözi söylerse anın helâkliğine sa'y iderler. Eğer hód tınmayup sükût iderse eleminden ölür. Yâ Allâh! sen devlet-i kâhire-i Osmâniyye'den bu alâmetleri def' eyle, ya'nî hazret-i Âl-i Osmân'un zamân-ı şerîflerinde bu makûle alâmât ve hâlât nasîb eyleme. Senün habîbün Muhammed, ki seyyidler seyyididir, anın hürmetine def' eyle. Kabûl eyle du'âmızı ey hâcetler kabûl idici Allâh!

Dört aslun ikincisi, birbiriyle danışmak ve istihâre eylemek ve re'y ve tedbîr eylemek beyânındadır. Hak ta'âlâ Kur'an-ı azîminde Rasûlüne hitâb idüp didi : Yâ Muhammed! müşâvere eyle, ashâb ile her emirde. Hafî değüldür ki hazret-i Risâlet-penâh *-aleyhi salevâtü'llâh-* ashâbınun cemî'inden umûrda a'lem idi. Tahkîk, Allâh hazretleri bunu niçün buyurdu, ya'nî müşâvere eylemeği emr itdi, tâ ki ümmetine müşâvere sünnet ve tarîkat olsun.

İmdi (19a) pâdişâh olana ve vezîrlere lâıyk ve lâzım olan budur ki, hiç biri kendü re'yinde müstakil olmayâ, belki her emr-i mu'azzamda ulêmâdan ve ukalâdan ve ehl-i tecrübeden ve erkân-ı devletden nice kimse ile meşveret eyleye, hatâ vâki' olmakdan sakınup müşâvere eyleyeler. Nitekim dinmiş, *Beyt* :

*Rû me-pîç ez meşveret zîrâ ki erbâb-ı hüner
Meşveret râ pîşkâr-ı ehl-i devlet gofte end*

Hazret-i Risâlet-penâh *-aleyhi selâmu'llâh-* buyurdu ki «Meşveret iden yardım olunmuşdur». Hazret-i Ömer *-Allâh ondan râzî olsun-* dimiş : «Hiç bir kavm müşâvere eylemez, illâki işlerin en doğrusına hidâyet olunurlar. Hazret-i Süleymân Peygamber *-selâmu'llâhi aleyh-* oğluna hitâb idüp dimiş : «Ey benüm oğulcuğum! bir maslahatı kat' eyleme, tâ ki bir sâhib-i re'y olana danışmayınca. Zîrâ kaçan ki bir işi müşâvere ile işlesen mahzûn olmazsın.» Dindi ki, bir kimse evvelâ du'â idüp, hayr taleb eylese, sâniyen müşâvere eylese, lâıykdur ol kimsenün re'yi hatâ eylemeye.

Hadîs-i şerîf ile sâbit olan istihâre budur ki *Kitâb-ı Mesâbîh*'de hazret-i Câbir'den *-radıya'llâhu anh-* rivâyet (19b) olundu ki dimiş : Hazret-i Risâlet-penâh-aleyhi salevâtü'llâh- cemî' umûrda bize istihâreyi ta'lîm iderdi. Kur'an-ı azîmden sûreyi ta'lîm ider gibi buyurur idi ki, kaçan seferden birinize bir mühim iş vâki' olsa iki rik'at namaz kılsun, andan sonra du'â idüp eyitsün. Mazmûn-ı du'â-yı şerîfden fehm olunan budur ki eğer ol emr-i mühim ol kimseye hayırlu ise Allâh hazretleri anı müyesser ider, eğer hod hayırlu değil ise anı men' idüp nasîb itmez.

Bir kimse ki re'yi ile ictihâd eyleye, dahi Rabbül-âlemîn'den istihâre eyleye, dahi dostundan meşveret taleb eyleye, Allâh ta'âlâ hazretleri ol kimsenün sevdiği işini müyesser eyler. Hazret-i Hasan dimiş : «Âdem oğlanı üç kısımdur, biri bütün erdür, ikinci nısf erdür ve üçüncü hiç er ola, ya'nî yok mesâbesindedür. Ammâ evvel-

ki kısım ki bütün er ola, sâhib-i re'y olup müşâvere eyleyendür. (20a) Ammâ ikinci kısım ki nisf âdem ola, sâhib-i re'y olup müşâvere itmeyendür. Ammâ üçüncü kısım ki hiç âdem mesâbesinde olma-ya, re'yi olmayup, müşâvere eylemiyendür». Meşveret terk olunmağla iş rast gelmez, ya'nî işde meşveret lâzımdur. Nitekim dimiş, Kıt'a :

*Kârhâ bî-müşâveret ne-künî
Tâ derân sūd-ı bîkerân binî
Herçi ân bî-müşâveret sâzî
Cezm-i meydân k'ezân zebân binî*

Dindi ki yalnız kendi re'yi ile olanda re'y olmaz, ya'nî kişinin kendi yalnız re'yi yok gibidür. Dinir ki erlerin en âkili akl sâhibleriyle müşâvereden müstağnî olamaz, dahi avratların en zâhidesi ere varmakdan müstağniye olamaz. Ali *-radıya'llâhu anh-* buyurmuş ki «Güzel mu'âvenetdür müşâvere eylemek, dahi başkalık ne çirkin isti'dâddur. Ya'nî müşâveresiz olmak yaramazdur. Nitekim dinmiş, Kıt'a :

*Der-i meşveret râ çirâ besteî
Meger mezheb-i akl râ câhidî
Ne erbâb-ı hikmet çunân gufteend
Ki râyân hayr mine'l-vâhidî*

Errecânî nâm fâzıl dimiş, nazm : Müşâvere eyle kendünden gayriyle, kaçan sana bir gün bir ârıza vâkı' olsa, (20b) müşâvere eyle eğerçi kim kendün meşveret ehlinden işen de. Zîrâ göz kendüye yakın olanı ve ırak olanı görebilür. Ammâ kendü nefsinin göremez, il-lâ âyîne ile görür. Nitekim dinmiş, Beyt :

*Me-şev magrûr-ı akl u dâniş-i hîş
Bene âyîne-i tedbîr derpîş*

Hazret-i Ömer *-radıya'llâhu anh-* kaçan ona bir müşkil iş nâzil ve vâkı' olsa tâze yiğitleri da'vet ider idi, dahi anlar ile müşâvere ider idi. Dahî dir idi ki yiğitlerin kalpleri tizrekdür. Ya'nî tamâm yiğit olanların akılları keskin olur. Vârid oldı ki koca kimsenin re'yi *gedik* olmuş çakmak gibidür. Ammâ tâze yiğidin re'yi bütün ve sağ çakmak gibidür, âsânca çakış ile çakar, ya'nî tîz isâbet ider. Bundan ma'lûm oldı ki zamâne ekâbîrinün ba'zı «Müşâvereye elbette

kocamış kimseler gerekdür» diyüp müşâvereyi gayr-ile terk itdüği galat imiş. Âkiller dimişler ki «Râzını yalnız bir kimseye keşf eyle, ammâ meşveretini bin kimse ile eyle. Hakîm-i Hind dimiş: «Re'y ile yetişilür ana ki kuvvet ve asker ile yetişilür. Ya'nî kuvvet ve asker ile her ne mikdâr iş eylemek mümkün ise ol kadar re'y ile dahi mümkünür, belki dahi (21a) ziyâde kabildür. Nitekim dinmiş, Nazm :

Be-tedbîr kârî tevân sâhten
Ki n' tevân betîg destân sâhten
Me-kun tekye ber genc u mâl u sipâh
Zi ferzânegân re'y u tedbîr hâh

Dindi ki muhkem olan re'y güçlü kuvvetlü elden yeg himâye idüp saklar. Sultân Mansûr oğluna dimiş : «Ey oğul benden iki nesne ahz eyle, ya'nî sana vasiyet olsun. Evvelâ bu ki hergiz fikr itmeden söz söyleme; sâniyen, sonunu tedbîr itmeden bir iş işleme. Dindi ki ma'kul olan fikr saykallanmış yarakdan ziyâde geçer, ya'nî ziyâde te'sîr ider. Sehl oğlu Fazl nâm vezîr dimiş : «Kılıç gedük ittüğini re'y sedd ider, ammâ re'y gedük itdüğini kılıç sedd idemez.

Âkiller dimiş: «Bir âkil kimesne cenkde bin atlı cenkciden yeğdür. Zîrâ bir atlı cenkeci nihâyet on kimesneyi, yâ yigirmi kimesneyi katl ider, ammâ sâhib-i re'y gâh olur ki cemî' askeri katl ider, re'y ve tedbîri ile. Nitekim dinmiş, Beyt :

Berâyî leşkerî râ bi-şikenî puşt
Be-şimşîrî yekî tâ deh tevân kuşt

Peygamber -aleyhi salevâtü'llâh- buyurdı ki «Cenk (21b) hîle ve hud'adur». Ya'nî cenkde hîle ve aldaşma câ'izdür. Kaçan ki gâlib olmazsan pes hîle eyle. Âkiller dimiş: Bildüğün hîlene dahi ziyâde i'timâd eyle, şecâ'atinden ve kuvvetinden. Dahi hazer ve teharürüzüne ziyâde sevinici ol şiddetinden. Mekk ve âl şiddet ve kuvvetden eblâğdür, ya'nî ziyâde iş ider. Nazm olunup dinmiş: Re'y ve tedbîr bahâdırlarun şecâ'atından evveldür, ya'nî re'y mukaddem gerekdür. Re'y evveldür, şecâ'at ikinci mahaldür. Ya'nî re'y mertebe-i ûlâda ve şecâat mertebe-i sâniyededür. Hazret-i Lokmân oğluna dimiş : «Ey oğulcuğum umûrî tecrübe idene müşâvere eyle, tahkîk ol kimse sana re'yinden şol nesneyi gösterir ki ona ziyâde bahâ ile olmuş. Sen isen anı müft alursın, zîrâ tecrübe iden zahmet görmüşdür, ol re'yi hâsıl idince.

Hazret-i İskender demiş : «Racül-i hakîrden sâdır olan ulu re'yi istihkar eyleme. Ya'nî bir hor kimesneden bir azîm re'y ve tedbîr sâdır olsa, mücerred ol hor olmağla sen ol azîm re'yi horlama ve terk eyleme. Zîrâ tahkîk eyü inci tahkîr olunmaz, onı çıkarana talgıç hor olmağla. Bundan ma'lûm oldu ki zamâne a'yânı ba'zı fukarâdan (22a) sâdır olan re'y-i savâbı beğenmeyüp terk itdikleri yanlış imiş, zîra hak söz her kimden sâdır olursa makbûl olmak gerektir. Nitekim haberde vârid olmuş. Ve Molla Fevrî *-rahimehü'llâh-* demiş. Nazm :

*Kabûl eyle kelâm-ı hakkı kimden sâdır olursa
Eğer Haccâc-ı kâtıldir, eğer Ibn-i Mukâtıldir.*

Fasl. Bu fasl tedbîri bozan nesnelere beyânındadır. Dindi ki tedbîri üç nesne ifsâd idüp bozar: Biri, tedbîrde ifrâd ile şerik çokluğu, zîrâ tedbîr perîşân olur. İkinci, tedbîrde şerik olanların birbirine hased eylesidür, garaz-ı fâsîd ile hevâ dâhil olduğu için. Üçüncü, tedbîr itdikleri maslahata mübâşeret olundukda tedbîre mâlik olan bulunmayup, tedbîre mâlik olmayan bulunmaktır, zîrâ tedbîre mâlik olan gayib, hâzır olan mübâşire kin tutar ve hased eyley, pes cümlede tedbîr fâsîd olur. Ali *-radıya'llâhu anh-* buyurmuş : «Elbetde bahîl olan kimesneyi meşveretine idhâl eyleme, ya'nî bahîl kimse ile müşâvere eyleme, seni fazlından udûl itdürür ve iyilükden döndürür, dahi seni fakrla tahvîf ider. Dahi korkak kimesneyi meşveretine idhâl eyleme, ya'nî korkak kimse ile müşâvere eyleme, (22b) seni mesâlihe sa'yde zâ'if ider, ya'nî kalbine za'f verir. Dahi harîs olan kimseyi meşveretine getirme, sana tam'ı hoşca gösterür, seni ham tam'a sevk ider. Tahkîk bu üç nesneyi cem' eylemez, illâ Allâh ta'âlâ hazretlerine sû'-i zan cem ider. İmdi zikr olunan latîf ve güzel sözler, dahi zikr olunan güzel i'tibârlar delâlet eyledi ki tahkîkan re'y ile meşveret gâyet mühim olan nesnelere en gereklisüdür, dahi muhtâr ve makbûl olan nesnelere tamâmrekidür. Halbuki bu günlerde, ya'nî şimdiki zamânda ikisi bile ihmâl olundular, ya'nî ikisi ile bile amel olunmakda ihmâl olunur oldu. Dahi ihtimâm ve ikdâm mahallinden iskât olundular. Pes bu ecilden umûr-ı nizâma halel teveccüh itdi. Dahi zülel ve fetret vâki' olur oldu. Allâh hazretleri pâdişâhların, dahi vezîrlerin kalb-i şerîflerin, ulemâ ve ukalâ re'ylerinin en eyüsüne döndürsün, ya'nî Allâh ta'âlâ kulûb-ı selâtîn ve vüzerâyı, ulemâ ve hükemânun re'y-i sevâblarıyla

amele teveccüh itdürüp, anların re'yleleriyle amel eylemeği kalb-i şeriflerine (23a) ilkâ eyleye, dahi Allâh ta'âlâ kendü rahmetiyle kalblerin me'lûf eylesün, dahi Allâh ta'âlâ cümlesini umûrda isâbet eyleyici eylesün *Âmîn yâ Erhame'r-râhimîn*.

Dört aslun üçüncüsü, cenk ü cidâl ve harb ü kîtâl yarakların kullanmak vâcib olduğunun beyânındadır, dahi askerün tedbîri beyânındadır. Allâh ta'âlâ Kur'ân-ı şerîfde buyurdu : «Ey mü'min olanlar! hısrınızı alınuz», ya'nî sakınınuz kendinizi, dahi yaraklanınız. Dahi Kur'ân-ı şerîfde bir gayrı yerde buyurdu ki «Gâziler alsunlar giyimlerini ve yaraklarını. Hızır şol esbâb ve âlâtdur ki gâziler anulla kendülerin cenkde saklarlar, zırh gibi, dahi cebe ve cevşen ve tolg gibi. Dahi re'y ve tedbîr ile sakınmağa sâ mildür. Silah ise ma'rûfdur ki gâziler her ne ile cenk iderlerse silahdur.

İmdi bunların herbirini idinmek ve isti'mâl eylemek bir farz-ı mühimdür; ya'nî hem giyimler hem yaraklar kullanmak ikisi de farzdur. Cenk zamânında ikisinin bile terk olunması câ'iz değıldür. Halbuki (23b) şimdiki zamânlarda ikisi bile terk olunduğı şâyi'dür.

Bu ecilden, ya'nî giyimler ve yaraklar kullanmak terk olunduğı için cenk vaktinde kaçmak çok olur oldu. Nitekim Eğri seferinde ma'reke-i uzmâda zâhir oldu. Husûsâ ki diyâr-ı Rûm ve Bosna'da târih-i ihtilâlden berü düşmen ile cenk eylemeğe tayanmayup firâr ider oldılar. Bunun sebebi ser-asker olanların kendü nefsleriyle askeri yoklamağa mukayyed olmaduklarıdır, dahi yoklama husûsında ihmâl ve tekâsül itdükleridir. Halbuki emîr-i asker olan kimesne kendü nefsiyle askerın yoklamak vâcibdür. Adedlerine nazar eyleye, ya'nî askerın mıkdarın göre, dahi yaraklarına nazar eyleye, ya'nî cebe ve cevşenlerine ve atlarına ve kılıçlarına ve sâ'ir esbâb-ı kîtâllerine nazar eyleye. Dahi yoklama husûsında kendüden gayri kimseye i'timâd eylemeye, nitekim kendü nefsleriyle askerın yoklamak ilerü zamân pâdişâhlarınun âdeti idi.

Bu hikâyet-i latife buna delâlet ider. Hikâyet : Hazret-i İskender kendü nefsiyle askerın yoklar idi. Bir sipâhî bir aksak at üzerinde önüne geldi. Hazret-i (24a) İskender buyurdu kim ânı iskât itsünler, ya'nî asker hesâbından çıkarsunlar. Pes ol kimse güldi. Pes, Pâdişâh ol kimsenün ol makamda güldüğünü azîm gördi, eyitdi ki «Seni ne güldürdi, halbuki ben seni asker a'dâdından çıkardım.». Ol kimse eyitdi «Ey Pâdişâh sana ta'accüb idüp güldüm». Pâdişâh

eyitdi «Neye acebledün», ol şahs eyitdi «Şuna aceblerüm ki, senün altında kaçmak âleti var, ya'nî kaçacak at vardur; benüm altımda kaçmağa kabil olmayup sâbit olacak at var iken beni ne sebeble iskât itdün». Pes, Pâdişâh sipâhînün sözüne acebleyüp, anı sâbit eyledi. Ya'nî sözi nefsi emrde gerçek idüğüne insâf idüp, anı askerden add eyleyüp sâbit itdi.

Hikâyet : Amr b. Leys adlı pâdişâh kendü askerinin yokları idi. Pes, bir sipâhî bir arık atun üzerinde yanından geçdi. Pâdişâh eyitdi «Allâh ta'âlâ hazretleri bunlara la'net itsün, bunlar hazînedeki mâl alurlar avratlarının ardlarını semirdürler, ya'nî ulûfelerini (24b) avratlarına sarf idüp, atların beslemezler». Pes, ol şahs eyitdi : «Ey pâdişâh eğer avratımın kefline nazar eylesen benüm atımın sağrısından dahi ziyâde arık görürdün». Pes, pâdişâh güldü, dahi «Ona mâl ihsân itsünler» diyü buyurdı; dahi buyurdı ki «Al şu harchı, dahi anunla hem atun keflini, hem avratun keflini semirdi-vir»..

Bu iki latîfeden ma'lûm oldu ki pâdişâhân-ı selef kimseye i'timâd itmeyüp, kendü nefsiyle yoklamak kadîmden âdetleri-imiş. Muhassal-ı kelâm tahkîk askerinin yoklamak, dahi askerinin âlât ve esbâb-ı cenklerin tetebbu' eylemek, dahi âlât ve esbâb-ı harb idinmek, andan sonra isti'mâl eylemek; asl-ı cenkte i'timâd olunacak bunlardır.

İmdi yoklama husûsında ziyâde ikdâm u ihtimâm lâzımdur, ale'l-husûs ki bu asırda ve bu zamânlarda. Şöyle zann iderüz ki bu târîhde küffâr ile mukavemetden müşâhede itdüğümüz acz olmadı, illâ bu ulu maslahat ve bu ulu farz (25a) terk olunup ihmâl olunmaktadur.

Tahkîk biz elli yıldan berü diyârımızda, ki serhadd-i Hırvatdur, tecrübe itdük. Tahkîk ehl-i harbden olan düşmenlerimiz, her bâr ki yeniden bir dürlü yarak ihdâs idüp kullanmağa başlasalar, bizüm üzerimize galebe eylemeğe başlarlar. Andan sonra heman ki biz dahi oncılayın yarak idinüp kullanmağa başlasak heman Allâh ta'âlâ hazretlerinin avniyle mel'ûnlar üzre gâlib oluruz, zîrâ dîn-i İslâm kuvvet üzredür. Ammâ şimdiki zamânda ehl-i harb olan düşmen ihdâs olunan ba'zı yarakları kullanmakta mübâlağa ider oldılar. Tüfenkler ve toplar gibi, ya'nî nice dürlü tüfenkler ve toplar ihdâs idüp, ifrât ile kullanur oldılar. Ammâ bizüm askerimiz ol makûle yaraklar idinüp isti'mâl eylemede ihmâl ider oldılar, belki

kadîmden olan yararları bile isti'mâl itmede ihmâl ider oldular. Pes, bu sebeb ile uğradılar, şol nesneye ki uğradılar, ya'nî cenge tayanmayup firâr ider oldular. Allâh ta'âlâ hazretleri anları hayra hidâyet idüp nusret (25b) müyesser eyleye.

Hazret-i Lokmân buyurmuş «Yarak şiddet gününden ötürüdür», nitekim «Her gün yarak bir gün gerek» demişler. Dahi hazret-i Lokmân'dan mervîdür ki buyurmuş «Şol kimse ki korkulara binmeye, ya'nî korkulu ve zahmetlü nesnelere irtikâb eylemeye, umduklarına yetişmez, ya'nî recâ ve arzu itdüğü nesneye vâsıl olmaz.»

Andan sonra pâdişâh olana ve ser-asker olana gazîleri cenk üzere kandırmak vâcibdür. Hazret-i Bârî ta'âlâ Rasûlüne hitâb idüp buyurmuş : «Yâ Muhammed! mü'minleri cenk ve kıtâl üzere kandırır.» Nice kim cenge kandırmak vâcib ise, kezâlik cenk olunur iken sabr idüp, sâbit olmak üzere kandırmak vâcibdür. Hak ta'âlâ Kur'ân-ı şerifinde buyurmuş «Eğer sizden sabr eyleyici yüz mikdârı er cenkde bulunursa, kâfirlerin ikiyüz mikdârına gâlib olurlar; ve eğer sizden bin mikdârı er cenkde bulunursa kâfirün iki bin mikdârına gâlib olurlar. Allâh hazretlerinin nusret ve fırsatı sabr idenler iledür. Nitekim bu ma'nâ-yı bâhir, ma'reke-i kübrâda zâhir oldu ki asker-i küffâr-ı hâkisâr ile tamâm cenk olunur iken İslâm (26a) askerinin ekseri firâr itdüklerinde izzetlü ve sa'âdetlü Hüdâvendigâr-ı alî-vakâr hazret-i Sultân Mehmed Han Gâzî hünkâr şecâ'at ve mehâbet ile turduğı yerde sedd-i İskender-vâr sebât u karâr ve sabr üzere üstüvâr olduğı ecilden inâyet-i Hüdâ-yı kakhâr ile küffâr-ı hâkisâra bir mertebe inhizâm u inkisâr vâkı' oldu ki ilâ yevmi'l-kıyâm beyne'l-enâm hikâyet ve rivâyet olunur: Hakk *subhânehu ve ta'âlâ* izzet ve sa'âdetini ve kuvvet ve şecâ'atını ziyâde idüp, dâ'imâ mansûr ve muzaffer eyleye.

Hazret-i Risâlet-penâh *-aleyhi salevâtü'llâh-* buyurdu ki düşmen ile buluşmağı ricâ ve temennâ eylemeyiniz, belki Allâh ta'âlâ hazretlerinden emn ü âfiyet taleb eyleyiniz; ammâ kaçan ki düşmene buluşasız, sabr idiniz, dahi bilinüz tahkîk cennet cenkde kılıçların gölgeleri altmdadur. Hazret-i Ali buyurmuş «Sabr kurtulmanın atıdır», ya'nî sabr ile fevz ü necât müyesser olur. Dindi ki «Miknatis didikleri taş demüri kendüye çekdüğü gibi sabr dahi fevz ü necâtı eyle çeküp götürür». Dindi ki Demür giysiye sabr itmekle, tâze ve yeni giyside tena'um idersin, ya'nî âlâm ve şedâ'id ve huşûnete sabr itmekle fevz u necât bulup, tâze libâslarda zevk ve hu-

zûr idersin. (26b) Benî mühelleb dimekle ma'rûf beğlerden ba'zına su'âl olundu ki «Ne ile yetiştinüz, şol mertebeye ki yetişmişsiz, ya'nî ne sebep ile mansûr ve muzaffer oldunuz». Eytidiler ki «Bir sâ'at sabr ile». Dindi ki sabr nerdübân pâyeleri gibidür, kendüye çıkkanı gam ve gussadan halâsa yetişdirür. Dindi ki sabr gamdan âzâde olmakluğun anahtarıdır.

Türk beğleri ve uluları dimişler: «Cenk eylemeğe çıkan kimesnede ba'zı hayvânâtun huyları mevcûd olmak gerekdür, horozun bahâdırılığ gerekdür, ya'nî horoz gibi cenkden usanmaya; dahi arslanun yüreği gerekdür, ya'nî arslanun kalbi gibi kuvvet-i kalbi gerekdür; dahi hınzırın hamlesi ve hucûmı gerekdür; dahi dilkinün hilesi ve aldatması gerekdür; dahi yaraya kelb gibi sabr eylemek gerekdür; dahi turnanun gözciliği gerekdür, ya'nî turna gibi, gâfil olmayup intibâh üzre ola; dahi karganun sakınması gerekdür; dahi kurdun gâreti gerekdür. Me'âl-i kelâm budur ki cenk iden gâzilerde bu makûle ahlâk gerekdür» dimişler.

Dindi ki selâmet ve halâs cenkde ikdâm içindedür; (27a) dahi ölüm ve helâllik yüz çevirmededir. Dindi ki şecâ'at ve bahâdırılık didikleri bir sâ'at sabrdur. Pâdişâhân-ı selefden Afrasiyâb dimiş: «Bahadır olan kimesne düşmenine bile sevgilidir; korkak muhanne kimesne buğz olunmuşdur, hatta anasına bile sevgilü değıldür.» Bu ma'nâ Rûm serhadlerinde meşhûrdur, husûsan serhadd-i Hirvat'da.

Tahkikan ehl-i harb olan kâfirlerden ba'zı, kaçanki bizim gâzilerimizden bir kimsede bahâdırılık ve yararlık müşâhede itseler, o kimseyi severler ve medh iderler, gâh olur ki ona ba'zı armağan gönderürler, bahadır olduğı için. Ammâ kaçan ki bir muhanne his idüp duysalar, ana buğz idüp zemm iderler; gâh olur ki avrat libâsından ba'zı nesne gönderürler, korkak olduğı için.

Dindi ki muhârebe idecek kimsenün işini az görme, zîrâ eğer zafer bulup galebe idersen mahmûd olmazsın, ya'nî seni kimse medh itmez ve âferîn dimez; ammâ eğer (27b) anunla cenkden âciz olursan ma'zûr olmazsın.

Andan sonra ser-asker olanlara lâyıf olan budur ki askerün ba'zılarını yine ba'zılarına ısmarlaya. Arab gâzilerün ba'zısı dimiş: Asker cemâ'atından biz bir cemâ'ata rast gelmedük ki hazret-i Ali anların içinde ola, illâki hazret-i Ali ba'zılarımızı yine ba'zılarımıza ısmarladı. Hazret-i Ebû Bekr şol zamânki mürtedd olan tâ'ife üye-

rine hazret-i Hâlid'i gönderdi, Hâlid b. Velîd hazretlerine mektûb yazdı ve içinde didi : «Bil sen ki tahkîk seni gözedür gözciler vardır. Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'den, seni gözedürler ve görürler. Pes kaçan ki düşmene buluşasun mevt üzre harîs ol, ya'nî ölmeği ihtiyâr eyle, tâ ki sana hîbe olunsun, ya'nî selâmet müyesser olsun.»

Pâdişâhân-ı selefden Sultân Reşîd, Abdülmelik b. Sâlih adlı seraskerine vasiyet eyledi eyitdi ki «Sen Allâh hazretlerinin kulları için bâzergânısın. İmdi zeyrek mudârib gibi ol : eğer fâ'ide bulursa ticâret ider ve illâ şöyle ki fâ'ide bulmaya, sermâyeyi saklar, ki mala bir zarar gelmesün. Dahi toyumluğa tâlib olma, tâki selâmet kazanasın».

Andan sonra pâdişâh olana bi'z-zarûre muhârebe lâzım olursa, kendü nefsiyle ilerü gelmeye, ya'nî kendüsi cenge girmeye, belki sancağı altında ka'im ve sâbit olup tura, ya'nî yerinden ayrılmaya; kendü etrâfını mahsûs yaraklar ile ve kullar ile hisâr eyleyüp ve üzerinde olan libâsını gâh gâh tebdîl eyleye.

Kaçan ki bir düşmeni mağlûp eyleyüp kahr ile kendüye tâbi' eyleye, ol düşmen beylerini yine beylikleriyle komıya, zîrâ ta'assub ve adâvet ve kin kalblerinden çıkmaz, elbette kalblerinde gizli adâvet kalur, belki evlâdına bile intikal ider, nitekim geçti. Tahkîk biz bu ma'nâyı sene selâse ve elf târîhinde Bogdan ve Eflâk ve Erdel vilâyetinin beylerinden müşâhede itdük. Zîrâ tahkîk, ol mel'unlar -Allâh ta'âlâ anları hor ve zelîl eylesün- kalblerinde adâvet ve ta'assubı izmâr idüp sakladılar, elli yıldan dahi ziyâdeden berü. Andan sonra vakta ki ümerâ-i İslâmda gaflet duydular, fırsatı gânimet bildiler, dahi işledüklerini işlediler; ya'nî âsî olup, vilâyetlerine karîb olan İslâm şehirlerinden ve kasabalarından yigirmi yedi pâre şehir ve kasaba gâret idüp virân eylediler. Ömrüm için, eger şimdiden sonra bunların husûsında ihmâl ve müşâhele vâki' olursa, ya'nî bunların barışmalarına mağrûr olup yine halleri üzre beğliklerine kalurlar ise elbette yine anlar dönerler mu'tâdlerine; ya'nî fırsat buldukça isyân idüp ehl-i İslâma zarar götürürler. İmdi bir tedârük lâzımdur. Hak budur ki memâlik-i İslâmiyye-i Rûm'da pâdişâhlar tahtı olan İstanbul ve Edirne gibi ve ol şehirlere karîb yerlerde kâfir vilâyeti kâfir beğleriyle alıkonmak re'y-i sevâba benzemez. Ey bizim Rabbimiz! kalblerimize sabr eylemeği i'tâ idüp cenk mahallerinde kademlerimizi sâbit eyle, dahi bize, kavm-i kâfirin üzre galebe ve nusrat müyesser eyle.

Dört asıldan dördüncü asıl, fevz ü necât ile Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'den yardım sebeplerinin beyânıdır, dahi hezîmet icâb iden nesnelere beyânıdır. Allâh hazretleri bizi hezîmetden saklaya. Bu sebeplerde i'timâd olunacak baş sebep İslâm eskeri içinde salâh ile perhîzkârlıktır. Ya'nî ehl-i asker mâsivâdan sakınup salâh üzere olmakdır. Kur'ân-ı şerîfde Hakk ta'âlâ buyurdu ki : «Tahkîk Allâh müttakiler iledür». Dahi buyurdu ki : «Tahkîk Allâh hazretleri şunlar iledür ki mâsivâdan sakınalar, dahi amellerinde iyilik üzere olalar». Dahi buyurdu ki mâsivâdan sakınmağa sabr itmeğe yardım talep eyleyinüz; dahi ümmü'l-ibâdât olan namaz ile yardımlanunuz. Şek ve şübhe yokdur ki zafer Allâh ta'âlâ avniyle olur, avnu'llâh ise olmaz, illâ şol kavm ile olur ki Allâh hazretleri anlarun üzerine hâzır ve nâzır ola.

İmdi pâdişâh ile vezîrler üzerine vâcib olan umûrun gayet mühimmi budur ki asker halkına salâh ve tavkâ üzere olmağı emr eyleyeler, dahi asker halkını fısk ve isyândan men' eyleyeler, dahi kahve-hâneler gibi ba'zı bid'atleri ve beyhûde havâlara meyl etmeden (29b) men' eyleyeler. Bu men' hüsn-i siyâset ve zabt ile mümkündür. Bu men' hemen vâkı' olur, askerün eyülerine ve sâlihlerine ri'âyet ve iltifât etmekle, dahi yaramazlarına bakmaıyup yüz çevirmekle olur. Zîrâ heman ki zâbit ve hâkim olanlar mahkûmlarının sâlihlerine iltifât idüp, fâsıklarının ve yaramazlarının yüzlerine bakmayup i'râz iderler. Hemân cümle yaramaz olanlar eyü ve sâlih olmağa heves iderler.

Andan sonra avn ve zafere sebep olan hayr du'âdur, ya'nî ulemâ ve meşâyih ve zu'afâ ve fukarânun hayr du'âlarıdır, dahi ehl-i du'ânun himmetleridir. Himmet, bir mühimden ötüri cân u gönülden Cenâb-ı Rabbü'l-izzete teveccüh idüp gussalanmakdır. Tahkîk erlerin himmeti tağları yerinden koparur, kelâm-ı ma'rûfdur. Hazret-i Risâlet-penâh *-aleyhi salavâtü'llâh-* buyurdu : Allâh ta'âlânun kazâsını hiç nesne redd idemez illâ du'â redd ider. Ya'nî illâ yine Allâh ta'âlâ hazretlerine tazarru' ile ve yalvarmak ile redd olunur; dahi ömri ziyâde eylemez illâ sadaka ve ihsân ziyâde ider. Dahi hazret-i Risâlet-penâh *-salla'llâhu aleyhi ve sellem-* buyurdu ki «Siz za'ifleriniz ile mansûr olursuz. Fukarâ ve zu'afânun hayr du'âlarıyla (30a) yardım olunursuz. İmdi bu ehl-i du'â olan tâ'ifeye ni'met virmeğe dahi ihsân ve ikrâm itmeğe mürâca'at ve iltifât lâzımdur. Tâ ki gönülleri açılıp ihlâs ile dahi gökcek niyetler ile hayr

du'âlara kalbleri sıdk ile meyl eyleye. Tahkîk bu inkişâf-ı kalble ve hüsn-i niyet ile hayr du'âlarda cemî' nâsa azîm nef' vardır. Dahî bu ehl-i du'â olan tâ'ifenün incinmelerini icâb ider nesnelere ihtirâz vâcibdür, tâ ki gönülleri tarılup kalbleri münkesir olmaya; zîrâ tahkîk ehl-i du'ânun kalbleri münkesir olmakda cemî' halka zarar vardır. Bu asrda ise ekser halkun arasında görünmeyüp ve müşâhede olunmayup illâ ehl-i du'âdan arlanmak ve i'râz olunmak müşâhede olunuyor, dahî ehl-i du'ânun rencide olunması ve istihkâr olunması müşâhede olunuyor. Husûsâ ki hünkarlı olan tâ'ifeden, ulemâ ve sulehâ ve ehl-i du'âya çok cefâ ve (30b) ezâ ve istihfâf müşâhede olunur. Allâh hazretleri anları ıslâh eyleye, ilm-i şerifinde lâayık olduğı üzre. Şöyle anlanır ki, bu ecilden ekserinün işleri rast gelmiyor.

Andan sonra dahî nusrat ve zafere sebep olan pâdişâhun himmet idüp kast eylesidür: Galebe iderler ise ihsân ve in'âm eylemeğe va'de itmekle, andan sonra ahdine vefâ eylemekle; dahî muhârebeden kaçanları da kahr ile, dahî siyâset ile tehdîd eylemeğe himmet ve azîmet itmesidür. Halbuki Rûm serhadlerinde cenkten kaçmak şuyû' bulmuşdur, ale'l-husûski serhadd-i Bosna'da. Pes bu kaçmak ma'nâsını def' için mukayyed olup bir tedârük eylemeğe ihtimâm lâzımdur. İllâ meğer ki ser-asker olanun re'yi olup, bir maslahat için kaçalar, ol zamânda cümleñün ittifâkıyle olur, kemîngâhlarda itdükleri gibi, fırsat görmedüklerinde cenge mübâşeret itmedin savuldukları gibi. Nitekim dinmişdür: Vaktinde ve zamânında kaçmak, vakti değıl iken sabr itmeden hayrlidür. Hazret-i Amr b. Âs, Mu'âviye *-radıye'llâhu anhumâ-* hazretlerinden su'âl eyleyüp didi : «Ba'zı zamânlarda senün ikdâmını görürüm, dahî seçâ'at ve bahâdırılığına hükm iderüm; ba'zı zamânlarda i'râz itdüğünü görürüm, dahî korkaklığına hükm iderüm, aslı nedür?» didi. Pes hazret-i Mu'âviye cevâbında nazm idüp buyurdi, *Nazm* :

*«Bahâdırım ben şol zamânda ki bana fırsat el vire
Ammâ korkağım şol zamânda ki fırsat el virmeye» didi.*

Andan sonra mansûr ve gâlib olmağa dahî sebep olan askerün mücerred i'zâz-ı dîn için ve kelimetu'llâhı i'lâ için cenk itmeğe kast itdükleridür. Yoksa mâl eline girmek için yahud bir mertebeye yetişmek için olmaya. Bu niyet üzre cenge kast itdükleri biavni'llâh mansûr ve gâlib olmağa kavi sebebdür. Hazret-i Risâlet-

penâh *-aleyhi salevâtü'llâh-* buyurdu ki : Üç kimesne vardır ki Hak ta'âlâ hazretleri kendü üzerine ol kimesnelere yardım eylemeği lâ-yık ve lâzım görmüşdür : Biri şol kimsedür ki Allâh yolunda mü-câhid ve gâzî ola; dahi ikinci şol kimsedür ki mücerred nefsini mâ-sivâya düşmekden sakınmak için tezevvüc eyleye; dahi üçüncü şol kuldur ki edâ niyetiyle kendüsin mükâtebeye kese.

Dahi mansûr (31b) ve muzaffer olmanın sebebi askerün ülü'l-emre kemâl-i inkıyâdları ve mutî' olmalarıdır. Aralarında ittifâk ve ülfet olup, birbiriyle kardaşlaşmak ile itâ'at üzre olmalarıdır; dahi birbirine adâvetden sakınup ve birbirinden ayrı olmakdan sakınmakla. Bu ma'nâ ya'nî asker arasında ülfet ve muhabbet ve ittifâk olmak umûr-ı askerün gâyet mühimmidür. Halbuki bu asrda bu ma'nâ zâyî'dür. Zîrâ asker arasında hilâf ve şikâk çoğaldı, dahi mâ-beynlerinde inâd ve nifâk şuyû' buldı. Pes ittifâk ve ülfet üzre olmalarına bir tedârük lâzımdur. Bu zikr olunan sebebler bir askerde ri'âyet olunduktan sonra mubâlağa ile hîbe idici olan Allâh hazretlerine hüsn-i i'tikâd ve tevekkül lâzımdur; dahi toğrı yola kılavuzlayan Resûlü'nün mu'cizât-ı şerîfelerine i'timâd lâzımdur. Ya'nî şöyle ki bir askerde zikr olunan sebebler ri'âyet olunup, Allâh hazretlerine tevekkül ve mu'cizât-ı Nebeviyye'ye i'tikâd ve tevessül buluna, bi-avni'llâhi ta'âlâ hergiz ol asker münhezim ve mağlûb olmayup, dâ'imâ gâlib ve mansûr ve muzaffer olurlar. (32a)

Ammâ şol sebebler ki inhizâm ve inkisârı ya'nî askerün sınımlığını ve bozulmasını icâb ve iktizâ ider, dahi şol sebebler ki kâfirlerin musallat ve havâle olmalarını getirür, ol sebeblerün başı şimdiye değin zikr itdüğümüz haberler ile amel olunmakta ihmâl ve müsâheledür. Kâfirlerin musallat olmalarını ve inhizâm ve inkisârı icâb eyleyen sebeblerde asl olan sebep zulmdür ve isyândur. Askerde ya'nî hemân ki bir askerün halkı zulm ve te'addîye ve isyâna başlasalar hemân mağlûb ve münhezim olmağa başlarlar. Zîrâ Allâh ta'âlâ hazretleri ba'zı peygamberlerine vahy ile i'lâm idüp buyurmuş ki : Kaçan ki beni bilen kulum bana âsî olsa, ben onun üzerine beni bilmeyen kullarımı musallat ve havâle eylerüm. Dahi hazret-i Risâlet-penâh buyurdu ki «Zulm ile zafer olmaz, ya'nî zâlim olan muzaffer ve mansûr olmaz. Bu ma'na üzre akl nazarı delâlet ider. Zîrâ günâh-ı fâhiş ve fi'l-i münker işlemek dinde hâ'inlikdür; hâ'in olan kimse ise korkak ve muhannes olur, korkak ve muhannes ise inhizâmdan hâli olmaz. (32b)

Hâl buki diyâr-ı Rûm'da zulm peydâ oldu, üç yıldan berü ya'nî sene erba'a ve elf târîhinden mukaddem üç yıldan berü İslâm askeri arasında zulm ve te'addî zuhûr eyledi. Tahrikân asker kullarından çoğı, Müslimânların ırzlarını yıkmakla, dahi malların nehb itmekle dahi Müslimânların avratlarına, oğlanlarına ta'arruz itmekle, dahi re'âyânun rızklarını gâret ve yagma itmekle, dahi fukarâ ve zu'afâyı rençide itmekle bilâd ve kurâda fesâdı çoğaltdılar. Husûsan bu fi'li iden hünkâr kulu nâmına olan tâ'ifedür. Pes bu sebeb ile Allâh ta'âlâ düşmenleri musallat eyledi Rûm serhadleri üzre. Pes, düşmen hucûm ve ikdâmda mubâlağa itdiler, dahi çok kal'alar aldılar, ulu ibretler ızhâr itdiler. Dahi itdüklerin itdiler, ammâ bi-hamdi'llâhi ve bi-inâyetihî yanlarında kalmayup, Pâdişâh-ı sâhib-kırân Sultân Gazî Mehmed Han hazretlerinin himmet-i aliyye ve nehmet-i kaviyyeleriyle ma'reke-i ma'hûdede cezâların buldılar. Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'den mercüv ve mutezarrî'durki şimdiden sonra dahi ziyâde intikâm olunalar. Bu asker-i İslâm arasında zuhûr iden zulm vâki' olmadı, illâ zaht (33a) u siyâsetde terk ve ihmâl sebebi ile vâki' oldu. Dahi askerün vazîfeleri ve zahîreleri vaktinde edâ olunmakta taksîr olunduğundan oldu. Ömrüm için ihtilâlden ne ki vâki' oldıysa anun ekseri vâki' olmadı, illâ mâla tam'-ı hâm sebebi ile vâki' oldu. Helâl ve harâm fark olunmayup, tam'-ı hâm sebebi ile vâki' oldu. Hak subhânehu ve ta'âlâ hazretleri Pâdişâhların dahi vezîrlerin kalb-i şerîflerin bu makûle hallerden habîr ve âgâh eylesün. Tahkîk Allâh ta'âlâ hazretleri ulu ve yüce pâdişâhdur. Cemî' pâdişâhların ve vezîrlerün ve sâ'ir halkun kalblerinün tasarrufı anun yed-i kudretindedür.

Andan sonra dahi inhizâma sebeb olan fırsat gözetmeyüp, bi-vakt cenge mübâşeretdür. Andan sonra dahi inhizâma sebeb olan gurûrdur, dahi düşmanı az ve hor görmektür. Heman Allâh hazretlerine tevbe ve rucû' lâzımdur, gaflet ve dalâlete düşmeği icâb ider nesnelerden, dahi işlerin sonunı tedbîr eylemede ihmâlden sakınmak lâ-büdd ve lâzımdur. Ey cemî' kuvvet ve halleri dönderici ve tasarruf idici Allâh! (33b) sen bizim hâlimizi ahsen hâle dönder ve hüsn-i hâl üzre olmağı müyesser eyle.

Hâtîme-i kitâb : sulh ile ahd umûr-ı mühimmeden idüklerinün beyânındadır. Kur'ân-ı şerîfde Hak ta'âlâ buyurdu ki : Cemî' hu-

sûmâtda sulh hayrlıdır. Dindi ki cenk ü cidâl ve harb ü kıtâl güdür ve acıdır, sulh ise emînlikdür ve şâdflıkdür. Pâdişâhân-ı ukalâdan Keyhüsrev dimiş : «Hatâlarun gâyetde büyüği sulh ve amân taleb iden kimesne ile muhârebe eylemekdür», ya'nî şöyle ki, bir cânib sulh murâd eyleye ve amân taleb eyleye ol cânib ile muhârebe gâyet yanlıştır. Pâdişâh-ı âkil Erdeşîr Bâbek dimiş : «Ben isyân iden kimse için kılıç isti'mâl itmezem, şol yerdeki asâ kifâyet eyleye», ya'nî asâ ile def' olunması mümkün olan kimesneye kılıç çekmem, kaçanki anlara huşûmeti fasl idici söz te'sîr eylese. Ya'nî şöyle ki düşmene ma'kûl söz te'sîr idüp, def' olmağa kâbil ola, anda yarak ile cenge mübâşeret itmezem» dimiş.

Dindi ki sulh ecellerün bakâsıdır, dahi mallarun haremıdür, ya'nî sulh ile mallar hıfz olunur, eceller kalur. (34a) Kur'ân-i şerifde Hak ta'âlâ buyurmuş ki : Tahkîkan kıyâmet gününde ahd su'âl olunur, ya'nî ahdi sımak câ'iz değıldür. Sıyan kimesne âhiretde mes'ûl ve mu'âkab olur. Pes ahdi gözedüp ri'âyet itmek umûr-ı mühimmedendür. Nitekim dinmiş :

Beyt

*Gam-ı ahd horden zi kâr âgehî est
Vefâdâr âyîn-i şâhınşâhî est*

Beyt

*Dest-i vefâ derkemer-i ahd kun
Tâ ne-şevî ahd-şiken cehd kun*

Ve ahdi sımanun dünyâda dahi zarârı vardır. Nitekim bu hadîs-i şerifde zikr olunmuşdur, ya'nî hadîs-i Nebevî'de vârid olmuş ki buyurmuşdur : Beş nesne vardır ki mukabelesinde beş nesne vâki olur. Biri budur ki bir kavm ahdlarını sımaz, illâ ki Allâh ta'âlâ düşmanlarını anlarun üzerine havâle ve musallat ider; ve ikinci budur ki, dahi bir kavm Hak ta'âlâ inzâl itdüğü hükmün hilâfınca hükm itmezler, illâ ki ol kavm arasında fakr zâhir olur; dahi üçüncü budur ki, bir kavm arasında zinâ ve fuhs zuhûr itmez, illâ anlarun arasında mevt peydâ olur, ya'nî tâ'ûn zuhûr ider; dördüncü budur-

ki bir kavm kilelerin eksik vezin ile ve kile ile mu'âmele itmez, illâ ki mukabelede ot bitmek men' olunur, ya'nî ot ve ekin bitmez olup kaht yıllarıyla mu'âhaze olunurlar, (34b) ya'nî kaht u galâ zuhûr ider; dahi beşinci budurki bir kavm zekâtların men' itmezler, illâ ki mukabelede anlardan yağmur bereketi men' olunur.

Bu zikr olunan beş nesne âhir-i kitâb vâki' oldı. Allâh hazretleri cemî' umûrun toğrısını yeğ bilür. Bu mikdârda, ya'nî bu kitâbda zikr olunan hikmet ve ma'rifet sözleri mikdârında te'emmül-i tâm ile zikr eyleyene kifâyet vardır. Ya'nî âkil ve dâná ehl-i basîret olanlara bu kitâbda olan hikmet sözleri yeter. Mufassal ve mutavvel kitâblar tetebbu' eylemeğe ihtiyâc yokdur. Sözüin ise nihâyeti olmaz. Ya'nî *el-keîâmü yecurru'l-keîâm* muktazâsınca söylense söz tükenmez.

Bundan sonra du'â idüp diriz ki : «Ey matlûb olan cemî' ahvâle âlim ve habîr olan Allâh! senden fezv ü necât ricâ ve taleb iderüz, hüznlerden ve gussalardan. Pes halâs itâ ve ihsân eyle, cemî' güç nesnelerden. Dahi kullarına merhamet idüp, bizi zahmet ve ta'bdan halâs eyle. Ey bizüm Rabbımız! günahlarımızı mağfîret ve setr eyle, dahi işimizde hadden tecâvüzümüzü afv ve mağfîret eyle. Dahi düşman ile muhârebe vaktinde cenk mahallerinde kademlerimizi sabr üzre sâbit eyle, (35a) dahi kavm-i kâfirîn üzre bize yardım eyle. Yâ Allâh! Müslimânların askerine nusret ve fırsat müyesser eyle. Yâ Râb! seni birleyici ve vahdâniyetine îmân getürici olan askere yardım eyle. Dahi Hacc-ı şerîf seferinde olanlara, dahi gâzîlere, dahi sâ'ir müsâfirlere selâmet ve sıhhat mukadder eyle. Dahi senün Rasûlün Muhammed hazretlerine, dahi cemî' âli ve ashâbı üzre salât ve selâm eyle. Hakikatde hamd ve şükr âlemleri terbiye ve ıslâh eyleyen Allâh hazretlerine mahsûsdur. Cemî' umûrî kemâliyle bilen Allâh hazretlerinin avni ile te'lîf ve tasnîfün evveli ve âhiri vâki' oldı.

Hicret-i Nebeviyye'den bin dördüncü yılun Zi'l-hicce-i mübârekesinde andan sonra kal'a-i Egri seferinden gelinüp, bu tercüme-i latîfenün tefsîr ve tahrîri kal'e-i Akhisar'da bin beşinci senenün Recebü'l-mürecebinde vâki' oldı.

Hak subhânehu ve ta'âlâ hazretleri cemî' hükkâm-ı kirâm ve vulât-ı enâma mefhûmiyle tekayyüd ve mazmûniyle amel müyesser ve mukadder idüp, âsâr-ı berekâtını memâlik-i İslâma ifâza ve in'âm eyleye. Ümîddür ki manzûr-ı nazar-ı ayn-ı inâyet-i ashâb-ı kerem ve melhûz-ı kerşeme-i lutf ve himâye-i erbâb-ı hikem oldukda içinde vâkı' olan sehv ve hatâyı zeyl-i (35b) afvleriyle mestûr ve kerem-i lutflarıyla ma'zûr buyuralar. İnşâ'llâh ta'âlâ. Temme bi-fazli'llâhi'l-Bârî.